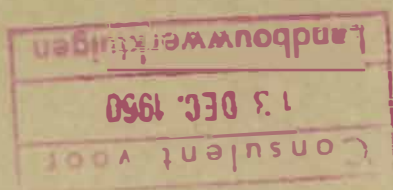

PROEFSTATION VOOR DE AKKER- EN WEIDEBOUW
WAGENINGEN

Informatie over landbouwwerktuigencoöperaties
en agrarische loonbedrijven

door

L. NIEUWENHUISE

1169
24

RAPPORT Nr. 65 DECEMBER 1960
Niet voor publikatie bestemd

PROEFSTATION VOOR DE AKKER- EN WEIDEBOUW
WAGENINGEN

INFORMATIE OVER
LANDBOUWWERKTUIGENCOÖPERATIES

EN

AGRARISCHE LOONBEDRIJVEN

door

L. Nieuwenhuijse

Niet voor publikatie bestemd

2291216

<u>INHOUDSOPGAVE</u>	Blz.
Inleiding	3
I. De landbouwwerktuigencoöperaties	4
1. Algemeen	4
2. De ontwikkeling	5
3. De resultaten	8
4. De financiële positie	10
II. De agrarische loonbedrijven	13
1. Algemeen	13
2. De ontwikkeling	14
3. De resultaten	16
4. De financiële positie	19
III. De invloed van gemeenschappelijk gebruik van werktuigen op de resultaten van landbouwbedrijven	22
1. Algemeen	23
2. De invloed van landbouwwerktuigencoöperaties	23
3. De invloed van de diensten van een loonwerker	25
IV. De mogelijkheden voor gemeenschappelijk gebruik van werktuigen	30
1. Algemeen	30
2. Landbouwwerktuigencoöperaties	32
3. Agrarische loonbedrijven	35
V. Samenvatting en conclusies	39
VI. Suggesties voor onderzoek en voorlichting	40
VII. Objecten	41
VIII. Omschrijving tabellen	42

INLEIDING

De mechanisatie op de landbouwbedrijven heeft het investeren van steeds hogere bedragen in de werktuig inventaris tot gevolg. Dit terwijl individuele aanschaffing van de te gebruiken werktuigen vaak wordt beperkt door financieringsmoeilijkheden, en omdat bij gering gebruik de exploitatie van eigen werktuigen te duur wordt.

Om toch over hulpmiddelen te beschikken, welke bij het schaarser worden van de arbeidskrachten een achterstand in de werkzaamheden voorkomen is naar andere mogelijkheden dan individuele exploitatie omgezien. Het gemeenschappelijk gebruik van werktuigen heeft de aandacht. Praktische mogelijkheden blijken te zijn: wedzijdse burenhulp, het vormen van een combinatie voor gemeenschappelijke aanschaffing en gebruik, het oprichten van een landbouwwerktuigen-coöperatie en het gebruikmaken van de diensten van een loonwerker. In het laatste geval is er dan een scheiding tussen gebruik en eigendom.

In vele streken is de werktuigencoöperatie of de loonwerker al onmisbaar. Het grote voordeel van deze vormen van gemeenschappelijk gebruik van werktuigen is niet alleen dat de werktuigen per jaar meer worden gebruikt en daardoor vaak eerder rendabel zijn, maar bovendien dat de bedrijven daarvoor zelf weinig of niet behoeven te investeren. Bij de aanschaffing door een coöperatie zijn er vaak ruime kredietmogelijkheden; en als de loonwerker het werk doet behoeft er door de boer niets te worden geïnvesteerd. Een nevenvoordeel hiervan is dat meer eigen vermogen beschikbaar blijft voor andere bedrijfsinvesteringen.

Levert de coöperatie ook het benodigde personeel voor gebruik van de werktuigen, dan heeft deze vorm van mechanisatie in drukke perioden dubbel effect. Een soortgelijk effect kan worden verkregen bij het gebruik maken van de diensten van een loonwerker. Deze levert de werktuigen en het vakkundige personeel. Kundigheid voor het bedienen van de grotere werktuigen wordt dan niet meer van de boer of zijn personeel geëist.

Bij een juiste toepassing maken beide exploitatievormen beperking van de investeringen en van de kosten per bedrijf mogelijk. Door de rijkslandbouwvoorlichtingsdienst wordt mede om deze redenen ook aandacht aan die vormen van werktuigenexploitatie geschonken. In dit rapport zijn enkele gegevens over landbouwwerktuigencoöperaties en loonbedrijven vermeld, ter informatie van het voorlichtingspersoneel.

Aan de invloed van deze vormen van gemeenschappelijk werktuigengebruik op het bedrijfsresultaat voor de boer is aandacht besteed. Bij de beoordeling daarvan zal met een mogelijke stijging van het loonpeil en de te verwachten technische vorderingen rekening moeten worden gehouden. Punten van belang voor de toekomstige ontwikkeling van deze vormen van gemeenschappelijk gebruik worden genoemd.

I. DE LANDBOUWERKTUIGENCOÖPERATIES

1. Algemeen

De landbouwwerktuigencoöperaties zijn verenigingen welke één of meer werktuigen ten behoeve van de leden exploiteren. Vaak zijn deze verenigingen aangesloten bij een bond 1). Het geïnvesteerde vermogen, het aantal leden, de te bewerken oppervlakte cultuurgrond en het aantal werkuren per jaar verschillen veel per coöperatie. Op zichzelf is dit niet verwonderlijk, daar bij de oprichting verschillende factoren een rol spelen.

De grote landbouwbedrijven blijken vaak een andere behoefte te hebben dan de kleinere. Het is wel voorgekomen dat de boeren van grote bedrijven een coöperatie hielpen oprichten met het oog op de aankoop van vooral duurdere machines, terwijl de kleine boeren, die deelnamen aan de aanschaffing van kleinere werktuigen, ook hogere lasten kregen door de te dure grote werktuigen. Dit werd soms nog versterkt doordat de grotere boeren binnen korte tijd de werktuigen zelf aanschafften en een geringe bezetting van de werktuigen van de coöperatie er het gevolg van was. Dergelijke toestanden vragen aandacht voor de gebruiksplicht van de leden.

Het is nodig dat de leden of groepen leden behoefte hebben aan dezelfde werktuigen. Praktijkervaringen wijzen erop, dat het minder juist is om kleine coöperaties te stichten met leden die verschillende belangen hebben. 2) De soortgelijke belangen van de bedrijven van de leden zijn van minder belang naarmate de coöperatie groter is.

In het algemeen is het gewenst gebleken dat een zodanige grootte wordt bereikt, dat minstens één vaste man kan worden aangetrokken. Van deze man (dan tevens bedrijfsleider) hangt de gang van zaken voor een groot deel af. Het is mogelijk dat met een coöperatie met tijdelijke arbeidskrachten goede resultaten worden bereikt, maar het is vrij zeldzaam dat dan steeds goed personeel verkrijgbaar is. Bovendien worden werktuigen die een heel jaar door bruikbaar zijn (b.v. trekkers) dan slechts een deel van het jaar benut, wat economisch gezien minder juist is.

Verenigingen zonder personeel zijn niet aan te bevelen. Deze z.g. verhuurverenigingen blijken nl. minder levensvatbaar te zijn. Het onderhoud van de werktuigen en de controle op het gebruik (bewerkte oppervlakte) laten dan vaak te wensen over. Deze coöperatie voldoet alleen als één lid bij machte is het gebruik van de werktuigen goed te regelen.

Is vast personeel aanwezig, dan houdt het in, dat er een heel jaar werk moet zijn. Dit maakt een zekere verscheidenheid in de werktuigen noodzakelijk. Wel zal er steeds voldoende tijd moeten blijven voor het onderhoud en de kleine reparaties aan de werktuigen. Dit is een belangrijke voorwaarde voor het goed functioneren van een coöperatie. De dagelijkse leiding blijft echter het belangrijkste.

- 1) Deze bonden werken voor een groot deel samen in de Federatie van land- en tuinbouwwerktuigen exploiterende coöperaties (F.L.E.C.) Secr.: Oranjelaan 2, Eefde; leden 374. Een uitzondering vormt b.v. de Bond van landbouwwerktuigencoöp. van de L.L.T.B. Landbouwhuis, Roermond; leden 70.
- 2) Een voordeel van grote coöperaties is vaak dat een eigen monteur aanwezig is en alle benodigde werktuigen beschikbaar zijn. Daarvoor is wel een vereiste omzet genoemd van tenminste f75000,- per jaar. Bij een omzet van 60% van de aanschaffingswaarde moet dan f12000.00,- in de werktuigen worden geïnvesteerd. (Causerie van de heer Cude Jans van het Instituut voor Landbouw Coöperatie in West Nederland op een algemene vergadering van de F.L.E.C.)

Het resultaat voor de individuele boer zal mede afhangen van het gebruik dat hij van de werktuigen kan maken. Het bouwplan is in dezen belangrijk, maar dit is meestal reeds enigszins beïnvloed door de werktuigen welke door de coöperatie worden geëxploiteerd.

De resultaten van de coöperatie in de zin van gunstige tarieven worden sterk beïnvloed door de organisatie en het beheer. De FLEC verstrekt regelmatig mededelingen aan de leden waarin zoveel mogelijk voorlichting wordt gegeven. Ook verstrekt deze federatie aanwijzingen over het opstellen en wijzigen van statuten en huiselijke reglementen. Er wordt aandacht besteed aan de kostenstructuur (van de coöperaties) en men tracht bedrijfsvergelijking toe te passen door opzet van een uniforme administratie en uniforme financiële rapporten.

Het L.E.I. is in 1958 in opdracht van het Landbouwschap een onderzoek begonnen naar de kostenstructuur van de coöperaties.

2. De ontwikkeling

De coöperatieve landbouwwerktuigenverenigingen zijn vooral na 1947 opgericht. Voor die tijd bestonden wel de z.g. dorsverenigingen en organisaties (b.v. bestaande aan- en verkoopverenigingen) welke enkele landbouwwerktuigen aan de leden verhuurden. Deze vormen van werktuigengebruik zijn echter niet te vergelijken met de huidige landbouwwerktuigencoöperaties met verschillende werktuigen en bedienend personeel.

In 1947 werd door de Dienst Kleine Boerenbedrijven een premie-regeling ontworpen om het gemeenschappelijk gebruik van werktuigen te bevorderen. Deze regeling hield in dat bij oprichting van een vereniging voor gezamenlijke exploitatie van landbouwwerktuigen (op coöperatieve grondslag) op de aanschaffingskosten van de te exploiteren werktuigen een premie kon worden verstrekt 1). Dit heeft de oprichting van coöperaties sterk bevorderd.

Hoeveel werktuigencoöperaties met premie werden opgericht, blijkt uit de volgende tabel. De verstrekte premieën en de terugontvangen bedragen zijn daarin tevens vermeld.

Tabel 1. Het aantal sinds 1 januari 1947 met premie opgerichte coöperaties en de verstrekte en terugontvangen premieën in gld.

Moment van telling	Opgerichte coöperaties	Verstrekte premie	Terugontvangen premie	Blijft totaal premie
1-1 1948	23	68732	-	68732
1-1 1951	403	1288443	11879	1276564
1-1 1956	484	1637828	45893	1591935
1-7 1959	484	1637828	77823	1560005

Tot terugbetaling van premie was de vereniging verplicht wanneer een vroegtijdige verkoop (vóór het verstrijken van de voorgestelde termijn van afschrijving) van de met premie aangeschafte werktuigen

- 1) De hoogte van de premie was afhankelijk van de mate waarin kleine bedrijven in de coöperatie waren opgenomen. Van 1947 t/m 1950 bedroeg de premie maximaal 50% en van 1951 t/m 1955 maximaal 35% van de aankoopprijs van de werktuigen.

zonder compensatie 1) plaatsvond. De premie werd ook teruggevorderd, als bij na-controle bleek dat volgens de gegevens van de PVC een deel van de deelnemende bedrijven tot een grootteklasse behoorden, waarvoor een lager premiebedrag diende te zijn verstrekt dan voor de klasse die werd opgegeven.

Uit tabel 1 kan nog niet worden afgeleid welk premiebedrag uiteindelijk ter beschikking van de coöperaties blijft. Ook na 1 juli 1959 werden premiebedragen terugontvangen en de premie is nog niet voor alle coöperaties vrijgegeven (Lees: eigendom geworden van de vereniging). Het vrijgeven van de premie vindt plaats, wanneer de met premie aangekochte werktuigen de vóór de aankoop geplande perioden (vooral 10 jaar) zijn gebruikt en geen verliezen op de resultatenrekening van de vereniging voorkomen. De premie kan niet dienen voor het elimineren van bestaande verliezen 2).

Het aantal landbouwwerktuigencoöperaties dat per provincie met premie werd opgericht, wordt in de volgende tabel aangegeven. Tevens is daarin opgenomen het aantal jaren dat de opgerichte verenigingen premie ontvingen, welke premiebedragen werden verstrekt en welke bedragen zijn terugontvangen tot 1 juli 1959.

Tabel 2. Tot 1 juli 1959 met premie opgerichte coöperaties en de verstrekte en terugontvangen premien per provincie

Provincie	Opgericht aantal	Aantal coöp. met aantal jaren waar- in premie verstrekt					Verstrekte pre- miën		Terugontvangen premiën	
							Totaal	Gem. per coöp.	Totaal	Gem. per coöp.
		1	2	3	4	5				
Groningen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Friesland	20	12	4	4	—	—	36276	1813	1295	64
Drenthe	8	5	1	2	—	—	8801	1100	436	54
Overijssel	62	8	19	27	4	4	221529	3573	14293	230
Gelderland	139	25	53	45	14	2	374709	2695	11462	82
Utrecht	16	13	2	1	—	—	28910	1806	259	16
Noord-Hol- land	11	3	4	4	—	—	27128	2466	249	22
Zuid-Hol- land	5	2	3	—	—	—	8149	1629	1351	270
Zeeland	6	5	1	—	—	—	11654	1942	126	21
Noord-Bra- bant	152	23	58	55	16	—	643179	4231	39819	261
Limburg	65	8	17	29	11	—	277493	4269	8533	131
Nederland	484	104	162	167	45	6	1637828	3383	77823	160

1) De aankoop van andere werktuigen

2) Er is door de DKB een kleine commissie ingesteld welke beoordeelt wanneer de premie kan worden vrijgegeven. In deze commissie hebben zitting:

1. de Nat. Coöp. Raad
2. de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank Utrecht
3. de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven
4. de DKB

Na het vrijgeven behoeft geen balans en verlies- en winstrekening meer aan de heer directeur van de Akker- en Weidebouw te worden overgelegd.

Dit maakt de keuze van de toekomstige vorm van samenwerking weer vrijer.

Uit de tabel kan worden berekend, dat de gemiddeld verstrekte premie op 1 juli 1959 f 3383,— — f 160,— = f 3223,— per coöperatie bedroeg. De meeste coöperaties werden opgericht in Noord-Brabant, Gelderland, Limburg en Overijssel. Dit waren ook de provincies waar gemiddeld de hoogste premiebedragen per vereniging werden verstrekt. (Vooral in Limburg en Noord-Brabant). Het valt op, dat in de provincies met veel coöperaties de verstrekking van de premie meer dan drie jaren werd voortgezet. In Overijssel en Gelderland hebben een zes-tal coöperaties in vijf achtereenvolgende boekjaren premie ontvangen. Dit wijst erop, dat de uitbreiding van het werktuigenpark in elk geval vijf jaar heeft geduurd. Het houdt niet in, dat veel werd geïnvesteerd per oppervlakte-eenheid. In 1949 werd de grens van de voor premie in aanmerking komende investering nl. gesteld op f 250,— per deelnemende ha. Boven die grens mochten wel werktuigen worden aangeschaft, maar men ontving hiervoor geen premie. Deze beperking van premieverstrekking heeft onverantwoorde aanschaffingen helpen voorkomen. Het verstrekken van een DKB-premie leidde er, samen met de goede kredietmogelijkheden voor de coöperatie, aanvankelijk nl. toe dat wat te gemakkelijk werd gekocht. Dit hoewel in het algemeen slechts eenvoudige werktuigen als ploegen, kunstmeststrooiers, zaaimachines, aanaardmachines, handzaaimachines, rugsproeiers, weideslepen en maaimachines werden aangeschaft.

Dat de oprichting van de coöperaties werd beïnvloed door de genoemde premieverstrekking is duidelijk. Ook uit het Handelsregister blijkt dat na 1947 het aantal geregistreerde coöperaties sterk is toegenomen. De volgende tabel geeft aan welk aantal werktuigencoöperaties sinds 1946 elk jaar in totaal waren ingeschreven per 1 januari.

Tabel 3. Op 1 januari in het Handelsregister ingeschreven werktuigencoöperaties.

Jaar	Aantal	Jaar	Aantal	Jaar	Aantal	Jaar	Aantal
1940	141 1)	1949	317	1953	674	1957	690
1946	198	1950	411	1954	684	1958	680
1947	201	1951	538	1955	686	1959	665
1948	231	1952	638	1956	694	1960	650 2)

Na 1956 berusten de aantallen op een schatting. Het CBS verzamelt deze gegevens nl. niet meer. Ook in de voorgaande jaren kan er echter al enige twijfel over de juistheid van de gegevens bestaan. In het maandblad voor de landbouwvoorlichtingsdienst van augustus 1951, blz. 292, wordt nl. vermeld dat in 1949 met premie 166 coöperaties werden opgericht. De toename is volgens tabel 3 in dat jaar slechts 94. Dit terwijl het toch onwaarschijnlijk moet worden geacht dat in dezelfde periode 72 andere coöperaties werden opgeheven. De verslagen over de landbouw in Nederland van 1948 en 1949 (resp. blz. 24 en blz. 20) geven voor 1949 ook een mindere toename dan genoemd maandblad aangeeft nl. 122 coöperaties. Zowel de cijfers in deze verslagen als de gegevens, verkregen uit het

1) Waren alle dorsverenigingen

2) Naar schatting ca. 200 dorsverenigingen inbegrepen (w.v. 193 georganiseerd)

Handelsregister, komen dus niet overeen met de DKB-administratie.

In de volgende tabel zijn de gegevens uit de verslagen 1) en de DKB naast elkaar gezet.

Tabel 4. Opgerichte landbouwwerktuigencoöperaties volgens de verslagen over de landbouw en de DKB

Gebied	Verslagen over de landbouw					DKB		
	Aantal begin 1948	Opge- richt in 1948	Aantal eind 1948	Opge- richt in 1949	Aantal eind 1949	Opge- richt in 1947	Opge- richt in 1948	Opge- richt in 1949
Groningen	1	-	1	-	1	-	-	-
Friesland	4	6	10	4	14	2	6	5
Drenthe	3	2	5	-	5	2	2	1
Overijssel	-	6	6	9	15	1	4	15
Gelderland	43	27	70	38	105 2)	12	34	47
Utrecht	16	7	23	-	23	1	1	10
Noord-Holland	3	1	4	7	11	-	-	7
Zuid-Holland 3)	-	2	2	3	12	-	2	1
Zeeland	8	-	8	1	9	-	1	2
Noord-Brabant	1	42	43	36	79	-	17	52
Limburg	6	20	26	24	50	5	19	26
Totaal	85	113	198	122	324	23	86	166
Volgens DKB met premie opgericht	23	86	109	166	275			
Toename volgens Handelsregister 4)		86		94				

Dat het totale aantal coöperaties moeilijk is te bepalen blijkt ten overvloede nog uit de resultaten van de landbouwtellingen. Zo telde het CBS op 1 mei 1957 volgens de landbouwtelling in totaal 333 landbouwwerktuigen exploiterende coöperaties. Per 1 mei 1958 bedroeg dit aantal 328. Volgens de DKB waren per 1 januari 1956 echter reeds 484 coöperaties met premie opgericht en volgens het Handelsregister waren er per 1 januari 1956 694 coöperaties ingeschreven!

De gegevens uit het Handelsregister geven ondanks de gemaakte opmerkingen naar verwachting het best weer, welk aantal coöperaties er per 1 januari van elk jaar ongeveer zijn geweest. Voor het merendeel ervan zal de DKB-premiereregeling mede-oorzaak zijn geweest van de oprichting.

Het meest opvallende is dat na 1957 (toen een begin werd gemaakt met het vrijgeven van de DKB-premie) het aantal coöperaties geleidelijk is verminderd. Dit zou erop kunnen wijzen dat meerdere coöperaties in stand werden gehouden tot de premie is vrijgegeven.

3. De resultaten

De afschrijvingskosten van landbouwwerktuigen zullen per prestatie-eenheid vaak het laagst zijn bij intensief gebruik. Door het intensieve gebruik wordt het risico van veroudering immers beperkt.

- 1) De verslagen en de DKB-administratie hebben betrekking op werktuigencoöperaties exclusief dorsverenigingen.
- 2) Waarschijnlijk zijn er dus ook drie opgeheven
- 3) Voor 1948 hebben deze gegevens alleen betrekking op het zuidelijk deel van Zuid-Holland.
- 4) Deze toename is inclusief dorsverenigingen, want in het Handelsregister zijn de dorsverenigingen opgenomen.

Gezamenlijk gebruik van werktuigen leidt mede daardoor tot zo laag mogelijke afschrijvingskosten en vaak tot in totaal voordelige exploitatiekosten per eenheid werk. Het laatste zal echter niet altijd zo zijn, want het onderhoud neemt bij gezamenlijk gebruik belangrijk toe, als door elke gebruiker minder aandacht aan de verzorging wordt besteed, dan hij bij individuele eigendom zou doen.

Een deskundig gebruik gepaard gaande met goed onderhoud is voor het verkrijgen van lage exploitatiekosten noodzakelijk. Hiervoor is een goede leiding zeer belangrijk.

Bij het coöperatief gebruik van de werktuigen zijn niet alleen de kosten van de werktuigen bepalend voor de invloed op de resultaten van de deelnemende bedrijven. Het bedienerpersoneel wordt vaak meegelovend en deze personeelsaanvulling betekent in een drukke periode voor de boer een gemak en een besparing op de loonkosten; voor de coöperatie kan het echter oorzaak zijn van hoge tarieven 1). De praktijk wil dat niet graag. Toch is de mogelijkheid aanwezig dat de kosten van het personeel van de coöperatie (betaald door middel van de tarieven) belangrijk lager zijn voor de boer dan de kostenbesparing wegens een kleinere kern personeel op de landbouwbedrijven zelf. In dat geval zal een coöperatieve werktuigenexploitatie ondanks hoge tarieven voordeel kunnen betekenen ten opzichte van eigen exploitatie en beantwoorden aan het gestelde doel, tenzij goedkopere mogelijkheden aanwezig zijn.

Een coöperatie streeft niet naar winst. Er wordt alleen getracht om in een bepaalde behoefte op een voordeliger wijze te voorzien dan voor elk der leden afzonderlijk mogelijk zou zijn. Dit wijst erop dat de resultaten van de coöperatie moeten blijken uit lagere kosten of hogere opbrengsten, dus betere resultaten van de deelnemende bedrijven. Hierop wordt in een volgend hoofdstuk nader ingegaan.

De gang van zaken bij de werktuigencoöperaties is niet altijd rooskleurig geweest. In de Nieuwe Veldbode van 6 juni 1957 schreef dr. R.A. de Widt hierover dat vele landbouwwerktuigenverenigingen moeilijkheden hebben gehad. Onvoldoende gebruik van de werktuigen, slecht onderhoud en onjuiste tarieven worden als oorzaken genoemd. Er wordt vermeld dat nog steeds een vrij groot aantal van deze verenigingen een kwijnend bestaan leidt en alleen voortbestaat omdat de premie dan niet hoeft te worden terugbetaald. In sommige gevallen was een wat grotere coöperatie eigenlijk al opgedoeld 2) en werd in feite geëxploiteerd als een aantal combinaties voor gezamenlijk gebruik van werktuigen.

In de praktijk was aanvankelijk het grootste bezwaar dat meerdere coöperaties een administratie hadden die veel te wensen overliet. Hierdoor ontbrak het noodzakelijke inzicht in de verschillende kosten, aan de hand waarvan toch de aan de gebruikers in rekening te brengen tarieven of omslagen moesten worden berekend. Een door de Nationale Coöperatieve Raad ingestelde commissie constateerde in 1950 dat door vele verenigingen te weinig werd afgeschreven op de inventaris. Ten onrechte werd veelal afgeschreven over de aanschaffingsprijs verminderd met de hierop van Overheidswege verstrekte premie 3). Samen met het onjuiste inzicht in verschillende andere kosten leidde dit tot te

- 1) Er is in Venster van maart 1960 gesteld dat de personeelskosten niet hoger mogen zijn dan 35% van de totaalomzet van de coöperatie.
- 2) Waarschijnlijk verhuurverenigingen
- 3) Later werd deze methode niet meer toegepast, omdat een te geringe afschrijving, bij de beoordeling door DKB, als verlies op de daarvoor opgestelde resultatenrekening het vrijgeven van de premie verhinderde. De premie werd na deze ontgoocheling meer als een renteloos voorschot beschouwd, dat na enkele jaren van goede exploitatie eigendom zou worden.

lage tarieven. Een onvermijdelijk gevolg hiervan was dat bij vernieuwing van de werktuigen een belangrijk deel van de benodigde bedragen moest worden opgenomen.

Voorts werd door genoemde commissie als mede-oorzaak van minder gunstige ervaringen met de coöperaties een onvoldoende administratieve controle genoemd. Een goede controle zou tijdig de aandacht op de later geconstateerde tekortkomingen hebben gevestigd. Momenteel is de controle van het bestuur op de administratie in het algemeen nog slap. Mede in dit verband moet het dan ook worden toegejuicht dat door de FLEC thans veel aandacht aan de administratie van de coöperaties wordt besteed. Er is zelfs een begin gemaakt met het bijhouden van de administratie door de secretaris van de federatie voor een beperkt aantal coöperaties. Uiteindelijk zou deze proef wel eens aanleiding kunnen geven tot een uniforme administratie van de landbouwwerktuigencoöperaties. De mogelijkheid van bedrijfsvergelijking is dan aanwezig en daarmee de basis voor een betere bedrijfs-economische voorlichting gelegd.

Bij dit alles moet worden bedacht dat, vooral bij de grotere verenigingen, de kwaliteit van de bedrijfsleider van doorslaggevende betekenis is. Het al dan niet succesvol zijn van de vereniging hangt er voor een groot deel van af. Dat de verenigingen met meerdere vaste arbeidskrachten vaak goedkoop werk kunnen leveren wordt mede in de hand gewerkt door het feit dat meer aandacht aan de leiding wordt besteed. Er is een speciale man voor aanwezig en dit bevordert een goede exploitatie. Ook de aanwezigheid van terzake kundig personeel en de grotere verscheidenheid van werktuigen die spreiding van het werk gedurende het jaar beter mogelijk maken, spelen hierbij een rol.

In verband met de resultaten van de coöperatie moet nog worden opgemerkt, dat het minder juist is om te menen dat verenigingen op basis van de meer of minder goede financiële resultaten meer of minder bestaansrecht zouden hebben. Het gaat niet om het berekende verlies of de winst van de vereniging, maar om de vraag of de boer met behulp van de coöperatie betere bedrijfsresultaten verkrijgt. Dit blijkt niet uit de winst of het verlies van de coöperatie. Het is echter wel gewenst dat er een zodanige verhouding tussen kosten en opbrengsten is, dat de vereniging zich gunstig kan ontwikkelen. Temeer omdat de leden voor eventuele verliezen aansprakelijk zijn en eventuele winst aan hen ten goede zal komen.

4. De financiële positie

Bij de oprichting van een coöperatie werden door de leden vaak minimale bedragen gestort op de ledenrekeningen. Ook bij toetreding als lid van een bestaande coöperatie wordt meestal een klein bedrag als inlage geëist. De gelden die op deze wijze worden verkregen zijn doorgaans van beperkte omvang. De voor aanschaffing van werktuigen benodigde gelden zullen langs andere weg moeten worden verkregen.

In de praktijk is de statutaire regeling van de aansprakelijkheid een voorwaarde voor het verkrijgen van het benodigde vreemde vermogen. Van deze aansprakelijkheid zijn o.a. de volgende vormen bekend:

W.A. = wettelijke aansprakelijkheid. Bij deze vorm is er een wettelijk geregelde omslag van de eventuele verliezen. De leden zijn daarbij naar gelijke delen maar als geheel ten volle aansprakelijk voor de schulden der vereniging. Het bedrag waarvoor onvermogene leden aansprakelijk zijn, wordt zonedig over de overige leden omgeslagen. Deze vorm van aansprakelijkheid komt voornamelijk bij dorsverenigingen voor.

G.A. = gewijzigde aansprakelijkheid. De statuten bevatten dan een van de wettelijke voorschriften afwijkende regeling der aansprakelijkheid. Een aansprakelijkheid welke beperkt blijft tot een bepaald maximum (b.v. f1000,—) boven het bedrag der inlegsommen is mogelijk. Het merendeel van de coöperaties met G.A. kent echter een volledige aansprakelijkheid van de leden, met een andere verdeling dan de wet voor W.A. aangeeft. Zo wordt de aansprakelijkheid per lid wel gebonden aan de oppervlakte die door het lid ter bewerking wordt ingebracht; soms ook aan de betaalde bedragen voor geleverd werk gedurende een bepaalde periode. De FLEC adviseert in het algemeen om de eventuele verliezen voor de helft te verdelen op basis van de omzet en voor de helft op basis van de oppervlakte cultuurgrond van de leden. Het blijft echter, evenals bij W.A. mogelijk, dat het bedrag waarvoor onvermogene leden aansprakelijk zijn over de overige leden wordt omgeslagen.

U.A. = uitgesloten aansprakelijkheid. Deze vorm komt voor de werktuigencoöperatie niet in aanmerking.

Boerenleenbanken, aangesloten bij de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank te Utrecht 1), achten de statutaire zekerheid als onderpand voldoende voor het verstrekken van een geldlening. Wel wordt door de plaatselijke bank nagegaan of de verplichtingen van de vereniging jegens de bank in een redelijke verhouding staan tot de gezamenlijke financiële draagkracht van de leden.

De boerenleenbanken, aangesloten bij de Coöperatieve Boerenleenbank te Eindhoven 1), wensen toch nog dat naast de statutaire zekerheid ook enkele personen (bestuursleden 2)) borg zijn voor de totale schuld. Deze aanvullende zekerheid wordt door Utrecht niet geëist. (Hoewel deze zekerheid bij aanbod van de zijde der coöperatie ook wel als extra wordt aangenomen).

Opname van gelden met de gebouwen van de coöperatie als hypothecaire zekerheid komt weinig voor. Alleen Utrecht vraagt deze zekerheid wel eens als aanvulling voor reeds verleende kredieten, als de financiële positie van de vereniging ongunstiger wordt.

Overdracht van de werktuigen als zekerheid wordt door geen enkele boerenleenbank ten behoeve van een lening voor de coöperatie aanvaard. Deze overdracht wordt ook niet geëist als de financiële situatie van de coöperatie zorgelijk wordt. Bij verkoop brengen deze werktuigen nl. weinig op. Zijn er borgen voor door de vereniging aangegane verplichtingen, dan kunnen deze eerst worden aangesproken. Het is echter minder juist om dit te doen wanneer de leden volledig aansprakelijk zijn. Bij beperkte aansprakelijkheid der leden kan het noodzakelijk zijn.

Uit het voorgaande blijkt, dat de bestaande werktuigencoöperaties hoofdzakelijk met vreemd vermogen worden begonnen. Ook na de inlooperperiode blijven het ledenkapitaal en de ledenrekening meestal tot kleinere bedragen beperkt. De financiële mogelijkheden zijn dan echter mede afhankelijk geworden van de financiële positie van de coöperatie. Indien de coöperatie een gezonde financiële positie heeft bereikt wordt dit bij de kredietverlening mede in aanmerking genomen. Men is in mindere mate afhankelijk van de draagkracht der

- 1) In het hiernavolgende worden deze banken in het kort aangegeven als resp. Utrecht en Eindhoven.
- 2) Hiervoor worden bestuursleden gekozen om deze ervan bewust te doen zijn, dat de bank van hen een goed beheer van hun coöperatie verwacht.

leden.

De mogelijkheid bestaat dat een verliespost op de resultatenrekening is ontstaan. Geboekte verliesposten duiden niet altijd op te duur werken of een ongunstige toestand van de vereniging; maar de kredietgevende bank zal toch eisen dat het verlies door de leden wordt aangezuiverd alvorens opnieuw gelden worden verstrekt. M.a.w. er wordt geen krediet verstrekt ten behoeve van het geboekte verlies.

Tot slot kan worden gesteld, dat de coöperatieve vereniging in het algemeen voldoende mogelijkheden biedt om het benodigde vermogen op eenvoudige wijze te verkrijgen. Iets wat van groot belang moet worden geacht en een zeer sterk argument is om coöperatieve exploitatie te verkiezen boven de individuele aanschaffing van werktuigen.

II. DE AGRARISCHE LOONBEDRIJVEN

1. Algemeen

Door deze bedrijven worden velerlei diensten verricht voor de boeren. In de meeste gevallen wordt een bepaald werk door de loonwerker verricht omdat de boer niet de beschikking heeft over het ervoor benodigde werktuig. Het kan zijn omdat het werktuig een grote investering vraagt, of omdat er op het bedrijf weinig uren per jaar mee gewerkt worden, maar ook kan een tekort aan kundige arbeidskrachten de oorzaak zijn. De functie van het loonbedrijf is het samenbrengen van kapitaal en arbeid om met behulp van werktuigen voor de agrarische onderneming diensten te verrichten. Vooral het kapitaal is daarbij belangrijk. Er is sprake van een kapitaalintensief bedrijf.

De grootte van de bedrijven (gemeten naar de vermogensbehoefte) loopt sterk uiteen. Indien de bedrijven voor vele uiteenlopende werkzaamheden zijn uitgerust zijn er zeker meerdere werktuigen nodig en dus veel vermogen. Gespecialiseerde bedrijven met een grote hoeveelheid werk hebben meerdere soortgelijke werktuigen nodig en vragen dus ook veel vermogen. Naast de uiteenlopende vermogensbehoefte per bedrijf bestaat er een groot verschil in arbeidsbezetting; er zijn eenmansbedrijven, maar ook bedrijven met 30 man personeel. Een vaste verhouding tussen in de werktuigen geïnvesteerd vermogen en het aantal arbeidskrachten is tot nog toe niet aangetoond. Het is echter denkbaar dat een loonwerker ingesteld op een weidegebied b.v. minder zal investeren per arbeidskracht dan een loonwerker voor alle akkerbouwwerkzaamheden. Nader onderzoek in deze verdient aanbeveling.

De loonbedrijven in de landbouw zijn voor een belangrijk deel georganiseerd in de Bond van Agrarische Loonbedrijven in de land- en tuinbouw (BOVAL) te Utrecht 1). Verder zijn er nog de BALD 2), een bond van loonwerkers in Drenthe (de dorpsers zijn ook of alleen bij de BOVAL aangesloten) en de RK-Bond van loondorsers 3) te Roermond. Bij de laatste zijn hoofdzakelijk loondorsers uit Limburg aangesloten.

Om een goed loonwerker te zijn moet aan hoge eisen worden voldaan. Er moet vakwerk worden geleverd, maar er is ook vaardigheid vereist in het uitvoeren van kleine reparaties. Bovendien moet hij een goed organisator zijn en aandacht schenken aan de financiering van deze kapitaalintensieve bedrijven. Kennis van de bedrijfsorganisatie en de financiering is nagenoeg even belangrijk als kennis van het uit te voeren werk. In de praktijk wordt dit vaak vergeten.

Moeilijk, maar toch van groot belang, is b.v. de bepaling van de verwachte bezetting van de verschillende werktuigen. Onderbezetting van de werktuigen komt vaak voor door onvoldoende inzicht. Dit moet in een goed bedrijf zoveel mogelijk worden vermeden. Het werk moet worden begroot. Maar het blijft een eerste vereiste om goed werk te doen. De loonwerkers die "vakwerk" leveren hebben in het algemeen de beste kansen om voldoende werk voor de werktuigen te vinden. Hierbij moet echter worden vermeld dat meerdere boerenzoons die na hun huwelijk geen leidinggevend werk op het ouderlijk bedrijf kunnen vinden, een bestaan als loonwerker opbouwen. (Vaak een gevolg van de destijds door het ouderlijk bedrijf verleende

- 1) Het secretariaat is gevestigd: Willem Barentzstr. 44 te Utrecht.
- 2) Bond van Agrarische Loonwerkers in Drenthe; secretariaat Venestraat 212 te Assen.
- 3) Gevestigd in het Landbouwhuis te Roermond.

burenhulp) Zij maken de speeling, zo dit nog niet het geval was, dan ook dun voor de reeds gevestigde vakbekwame loonwerker.

Aan de scholing van de loonwerkers besteedt vooral de BOVAL veel aandacht. Er wordt aangedrongen op deelname aan bestaande technische cursussen in de landbouw welke ook voor de loonwerker van belang zijn. Hebben veertien loonwerkers belangstelling dan organiseert de BOVAL de cursus zelf (met subsidie).

Het door de Stichting BOVAL-pers verzorgde maandblad "Het Loonbedrijf" geeft zoveel mogelijk voorlichting. (Dit blad wordt ook ontvangen door de leden van de BALD en de RK-Bond). Diverse brochures zijn uitgegeven 1).

Hierbij moeten wij bedenken, dat het resultaat van alle voorlichting mede afhangt van de medewerking van de loonwerkers zelf. Persoonlijke contacten van de loonwerkers met de voorlichters zullen het nut van de geboden voorlichting mogelijk bevorderen.

2. De ontwikkeling

Na de tweede wereldoorlog is het aantal loonbedrijven snel toegenomen. Mogelijk droeg het aanvankelijk geringe aantal beschikbare nieuwe werktuigen hiertoe bij. De schaarste dwong min of meer tot gemeenschappelijk gebruik.

Vele loonbedrijven zijn ontstaan omdat het bestaande bedrijf zich goed voor aanvullend loonwerk leende. Zo zijn er gebieden waar de melkrijders (die met trekker en wagen melk naar de fabriek brachten) of kleine boeren, werktuigen aanschafften om de trekker meer te kunnen gebruiken. Iets wat vaak aanleiding gaf tot een laag tarief. In andere gebieden gingen de z.g. krooibazen over tot aankoop van werktuigen, wat eveneens leidde tot het ontstaan van loonwerkers.

Met het toenemen van de mechanisatie is het aantal specifieke dorsbedrijven verminderd. Door aanschaffing van andere dan dorswerktuigen kregen vele van deze dorsbedrijven een gemengd werktuigenpark. Daarmee ging een uitbreiding van de te verrichten diensten naar soort en aantal gepaard. Het zuivere dorsbedrijf, zoals dat in Groningen b.v. nog bestaat, wordt steeds zeldzamer. Ten slotte kunnen we een deel van de huidige loonbedrijven zien als de voortzetting van vroeger bestaande vrachtrijders-(slepers)bedrijven. Het geheel voorziet een steeds groter wordende kring van landbouwbedrijven van de benodigde werktuigenhulp.

Hoe het aantal loonbedrijven zich in de loop der jaren heeft ontwikkeld, kan moeilijk worden nagegaan. In 1957 en 1958 heeft het CBS de loonbedrijven geteld; voor die tijd had geen telling plaatsgevonden. Deze tellingen gaven resp. 2850 en 3067 loonbedrijven aan. Per provincie werd de toe- en afname van bedrijven tussen beide tellingen aangegeven met vermelding van de aanwezige trekkers per bedrijf.

-
- 1) De verschenen brochures zijn: Maaidorsers en Opraappersen, Grondbewerkingswerktuigen voor het akkerbouwbedrijf., Het dorsen in het verleden en Moderne landbouwsputten. In bewerking is: Bedrijfsleer voor de loonwerkers.

Het volgende beeld werd verkregen.

Tabel 5. Aantal loonbedrijven per provincie met toe- of afname tussen de tellingen in 1957 en in 1958.

Provincie	Aantal 1957	Toe- of afname loonbedrijven met					Totaal + of -	Aantal 1958
		1 trek- ker	2 trek- kers	3 trek- kers	4 trek- kers	5 trek- kers		
Groningen	221	+6	+16	-4	+5	+2	+25	246
Friesland	306	+9	- 7	+11	+5	+7	+25	331
Drenthe	192	-8	+18	- 1	+7	+3	+19	211
Overijssel (inc. NOP)	290	-53	+10	- 1	+5	-3	-42	248
Gelderland	573	- 8	+13	+ 3	-2	-2	+ 4	577
Utrecht	98	+ 9	+17	- 3	+1	+2	+26	124
N.Holland	173	+ 6	-	+ 9	-2	+1	+14	187
Z.Holland	313	+10	+20	+18	+8	+2	+58	371
Zeeland (incl. Coöp.)	216	- 8	- 1	+ 9	+7	-	+ 7	222
N.Brabant	351	+39	+28	+ 3	+1	+1	+72	423
Limburg	117	-	+ 5	+ 4	+1	-	+10	127
Nederland	2850	+ 2	+119	+48	+36	+13	+218	3067

Bron: CBS. Groepering volgens het artikel van de heer J.L.Hamel, secr. BOVAL, in de Nieuwe Veldbode van 6 maart 1959

In vrijwel elke provincie is het aantal loonbedrijven aanzienlijk toegenomen. Alleen Overijssel toont een afname. (Iets wat volgens het CBS door een vergissing in de telling van 1957 kan zijn ontstaan. Uit de detailgegevens blijkt nl. dat het verschijnsel betrekking heeft op een klein gebied). De door de tabel aangegeven ontwikkeling is niet alleen een gevolg van de grotere behoefte aan gemechaniseerde hulp op de landbouwbedrijven. Er is ook in verdisconteerd dat in die periode boerenzoons een overbodig loonbedrijf zijn begonnen, om zonder land een inkomen uit de landbouw te verkrijgen. Dat het aantal loonbedrijven in één jaar met ruim 7½% is toegenomen geeft daarom te denken. Temeer ook omdat deze toename niet resulteert in een vergroting van het aantal bedrijven met één trekker (waartoe de in dat jaar begonnen bedrijven hoogst waarschijnlijk behoren). Dit houdt in dat ook een deel van de bestaande loonbedrijven is gegroeid m.a.w. dat er meer trekkers op de bestaande bedrijven zijn gekomen. 2)

Het aantal in de bestaande bonden georganiseerde loonwerkers blijkt uit het ledental.

- 1) Dat de toename 218 bedraagt en de jaartelling in 1958 slechts 217 hoger is vindt zijn oorzaak in het feit dat het aantal opgenomen coöperaties in Zeeland met één verminderde (totaal resp. 2 en 1).
- 2) Het aantal trekkers op de loonbedrijven bedroeg in 1957 en 1958 resp. 5923 en 6493. Toename 570 stuks. Indien de 218 nieuw begonnen loonbedrijven elk één trekker inbrachten, zouden er 352 trekkers zijn toegevoegd door uitbreiding van bestaande bedrijven.

In de volgende tabel wordt het aantal leden over een reeks van jaren aangegeven.

Tabel 6. Aantal leden per loonwerkersbond 1).

1 januari	BOVAL	BALD	RK-BOND
1953	838	40	70
1954	828	50	75
1955	879	61	80
1956	1018	76	82
1957	1027	92	78
1958	1054	114	79
1959	1217	134	76
1960	1233	142	75

Uit de tabel blijkt, dat het totaal aantal leden is toegenomen. Waarschijnlijk komt deze toename nauwelijks overeen met de toename van het aantal loonbedrijven in de praktijk. Uit de in de tabellen 5 en 6 weergegeven aantallen blijkt ook dat van de door het CBS getelde loonbedrijven in 1957 en 1958 resp. 42% en 40% bij een bond was aangesloten.

Reeds werd opgemerkt dat niet alleen het aantal maar ook de grootte van de loonbedrijven de laatste jaren een ontwikkeling te zien geeft. Vele bedrijven hebben een werktuigenpark dat bijna het dubbele vermogen vraagt van enkele jaren terug. Iets wat voor de zuivere loonbedrijven 2) vrijwel onvermijdelijk is om voldoende produktieve dagen per jaar te kunnen maken. De zuivere loonbedrijven in de huidige zeer kapitaalintensieve vorm moeten worden beschouwd als een nog jonge bedrijfstak.

Velen zijn de mening toegedaan dat er reeds teveel loonbedrijven zijn. In bepaalde gebieden is dit zo. Er is echter ook een grotere behoefte aan loonwerkers dan enkele jaren terug. In dit verband kan de nog bestaande behoefte aan goede loonspuiters worden genoemd. Chemische bestrijdingsmiddelen worden steeds meer gebruikt en het is voor de boer vaak voordelig om voor het uitvoeren van die bestrijdingen gebruik te maken van een vakbekwame loonwerker. Er is in alle gebieden echter geen voldoende aantal beschikbaar. Ondanks dit ziet het er naar uit dat er voor de spuiters, als eerste groep van loonwerkers, binnenkort weer vestigingseisen zullen komen.

3. De resultaten

In 1957 is het LEI op verzoek van het Landbouwschap begonnen aan een onderzoek naar de kostenstructuur van het loonbedrijf in de landbouw. In eerste instantie werd hiervoor nagegaan in hoeverre de fiscale boekhouding gegevens zou kunnen verschaffen. Daartoe werden aan de boekhoudingen van 13 loonwerkers gegevens ontleend. Hierover is een rapport (nr. 342 van het LEI) uitgebracht. De bestaande fiscale boekhoudingen over de jaren 1952-1956 zijn daarin zodanig hergroepeerd, dat voor alle bedrijven uniform gerangschikte en gespecificeerde cijfers ter beschikking kwamen. Het fiscale gezinsinkomen op deze dertien bedrijven was als volgt:

- 1) Er moet op worden gewezen dat ook wel landbouwers die loonwerk verrichten, lid zijn van een bond. Dit geldt vooral voor de BALD.
- 2) Zuivere loonbedrijven zijn die bedrijven welke alleen inkomen uit een loonbedrijf verkrijgen.

Tabel 7. Fiscaal gezinsinkomen van dertien loonwerkers in de periode 1952 - 1956

Jaar	Oost-Ned. (Gem. 7 bedr.)	Z.W.-Ned. (Gem. 6 bedr.)
1952	-	f 9800,—
1953	f 3000,—	f 12600,—
1954	f 3600,—	f 15200,—
1955	f 4400,—	f 10600,—
1956	f 5000,—	f 11500,—
Gem. alle jaren	f 4000,—	f 12000,—

Het fiscale gezinsinkomen is de basis voor de berekening van het belastbaar inkomen van de loonwerker. Als bedrijfseconomisch resultaat wordt echter beschouwd: het inkomen uit het bedrijf na de aanname, dat volledig wordt gewerkt met betaald personeel en met vreemd vermogen. Er worden dan kosten voor eigen handenarbeid en eigen vermogen in rekening gebracht. Voorts is het bij berekening van de bedrijfseconomische resultaten nodig de afschrijving te bepalen op basis van de vervangingswaarde van de aanwezige machines en de geschatte gebruiksduur. Het op deze wijze berekende inkomen, aangeduid als netto-overschot, maakt een betere vergelijking van de resultaten mogelijk.

De bedrijfseconomische resultaten en de ontwikkeling van de kosten en bruto-opbrengsten waren voor de eerder genoemde dertien loonbedrijven als volgt:

Tabel 8. Kosten, bruto-opbrengst en netto-overschot van dertien loonbedrijven in de periode 1952 - 1956

Jaar	Oost-Ned. (Gem. 7 bedr.)			Z.W.-Ned. (Gem. 6 bedr.)		
	Bruto-opbrengst	Kosten	Netto-overschot	Bruto-opbrengst	Kosten	Netto-overschot
1952			/	f 53800,—	f 52400,—	f 1400,—
1953	f 14800,—	f 17500,—	*/. f 2700,—	f 58500,—	f 51300,—	f 7200,—
1954	f 17100,—	f 19200,—	*/. f 2100,—	f 67500,—	f 61900,—	f 5600,—
1955	f 20000,—	f 22200,—	*/. f 2200,—	f 74100,—	f 71100,—	f 3000,—
1956	f 22200,—	f 24400,—	*/. f 2200,—	f 76500,—	f 79300,—	f 2800,—
Gem. alle jaren	f 18550,—	f 20850,—	*/. f 2300,—	f 66100,—	f 63200,—	f 2900,—

*/. = negatief

Bij het beoordelen van de resultaten moet worden bedacht, dat het aantal waarnemingen dermate gering is, dat niet kan worden gesproken van een representatief beeld van de loonbedrijven. Dit alhoewel volgens de BOVAL de onderzochte bedrijven qua grootte en bedrijfsleiding niet onder het gemiddelde van de loonbedrijven in de betrokken gebieden liggen.

Uit tabel 8 blijkt, dat voor de betrokken loonbedrijven in Oostelijk-Nederland de opbrengsten steeds onvoldoende zijn geweest om de kosten te dekken. Het arbeidsinkomen van de loonwerker bleef lager dan het CAO-loon van een dorsmachinist in de overeenkomstige jaren bedroeg 1).

In Zuid-West Nederland waren de resultaten voor de zes bedrijven gunstiger. Alleen in 1956 ontstond een negatief netto-overschot. Het gemiddelde arbeidsinkomen van de loonwerker (zonder de gezinsleden) werd daardoor beïnvloed; het verminderde van gemiddeld f11300,-- in 1953 tot f2300,-- in 1956.

De ontwikkeling van de bruto-opbrengsten t.o.v. de kosten en t.o.v. de nieuwwaarde 2) van de inventaris wordt in de volgende tabel aangegeven.

Tabel 9. Bruto-opbrengst per f 100,-- kosten en per f 1000,-- nieuwwaarde van de werktuigen voor dertien loonbedrijven.

Gebied	Opbr.p.f100,-- kosten					Opbr.p.f1000,-- nieuwwaarde 3)				
	1952	1953	1954	1955	1956	1952	1953	1954	1955	1956
Oost-Ned. (7 bedr.)	-	f 85	f 89	f 90	f 91	-	f373	f385	f404	f393
ZW.-Ned. (6 bedr.)	f103	f114	f109	f104	f 96	f531	f537	f541	f502	f451

Uit de tabel blijkt, dat de opbrengst per f 100,-- kosten op de zeven bedrijven in Oost Nederland toeneemt. In Z.W.-Nederland neemt die opbrengst voor de zes bedrijven na 1953 (het rampjaar) af. De verschillen tussen de kosten en opbrengsten worden dus met de jaren kleiner. Na 1954 gaat hiermee een belangrijke vermindering van de opbrengsten per f 1000,-- nieuwwaarde gepaard. Er moet worden opgemerkt dat de resultaten in deze groep van bedrijf tot bedrijf sterk uiteen lopen, zodat de gegevens van één bedrijf grote invloed op de gemiddelde eindcijfers hebben.

Ongetwijfeld worden de resultaten van de loonbedrijven beïnvloed door de concurrentie. De aanwezigheid van veel loonwerkers kan er oorzaak van zijn dat tegen te lage tarieven wordt gewerkt. Dat een loonwerker gemakkelijk tot verlaging van het tarief overgaat toont het voorbeeld van de tarieven-oorlog tijdens het aardappelrooien in de veenkoloniën aan. Toen in 1959 de landbouwers ten gevolge van de gunstige weersomstandigheden met de eigen werktuigen meer aardappelen konden rooien dan werd verwacht, ontstond een tarieven-oorlog onder de loonwerkers. Hoewel het normale rooitaraief ca. f 250,-- per ha bedraagt, werden toen voor dit werk prijzen van f 100,-- tot f 160,-- per ha genoemd. Dit om de rooimachines rendabel te maken!

Een middel om zoveel mogelijk zeker van werk te zijn is het afsluiten van contracten met de boeren of met coöperaties. In 1959 werden b.v. in het ambtsgebied Emmen reeds vroeg in het voorjaar tussen de loonwerkers en de boeren contracten afgesloten voor het spuiten van aardappelen tegen *Phytophthora infestans*. In 1961 loopt

- 1) Het uurloon van een dorsmachinist was de basis voor de bepaling van het berekende loon van de loonwerker en zijn gezinsleden.
- 2) De huidige aanschaffingsprijs van soortgelijke nieuwe werktuigen.
- 3) Voor deze vergelijking is alleen de bruto-opbrengst van de loonwerkzaamheden als opbrengst aangehouden (voor de opbrengst per f 100,-- kosten zijn ook de opbrengsten van andere bedrijfsonderdelen bijgeteld).

in Drenthe een contract af van de loondorssers met de coöperatieve dorsverenigingen (zonder dorsgarnituur) dat 12 jaar heeft geduurd!! Meerjarige contracten met coöperaties komen meer voor. In N.-Brabant (Bavel) werden driejarige contracten afgesloten voor het vullen van torensilo's.

Om een zekere binding aan door de boer verstrekte opdrachten te verkrijgen worden ook wel orderbriefjes uitgeschreven. In het algemeen wordt er echter weinig voor een dergelijke administratie gevoeld. Sanctie op het niet nakomen van de aangegane verplichtingen is er niet, zodat het uiteindelijk toch een vertrouwenskwestie blijft.

De meer of mindere rentabiliteit van de loonbedrijven zal door andere dan papieren zekerheden worden bepaald. Vooral de organisatie van het bedrijf en de financiering zijn naast vakmanschap van groot belang. Verder moet niet worden vergeten dat vertrouwen in het werk van de loonwerker wordt gekweekt als de loonwerker het werk zoveel mogelijk uitvoert als ware hij zelf boer.

4. De financiële positie

Uit balanscijfers welke in het eerder genoemd rapport van het LEI worden vermeld, blijkt dat het totale vermogen volgens de bedrijfseconomische balans voor de betrokken loonbedrijven in vijfjaar tijds sterk is toegenomen. De belangrijkste toename wordt veroorzaakt door uitbreiding en prijsstijging van het machinepark, maar in verschillende gevallen werd ook de bergruimte voor machines nieuw gebouwd of vergroot.

Het eigen vermogen nam eveneens belangrijk toe. In de volgende tabel zijn de gegevens over het eigen vermogen volgens de bedrijfs-economische en fiscale balansen weergegeven.

Tabel 10. Eigen vermogen van dertien loonwerkers volgens de bedrijfs-economische en fiscale balansen ultimo 1952 - 1956

Jaar	Gemiddeld eigen vermogen per bedrijf			
	Oost-Nederland (gem. 7 bedrijven)		Zuid-West-Nederland (gem. 6 bedrijven)	
	bedrijfseconomisch	fiscaal	bedrijfseconomisch	fiscaal
1952	12100	10700	38800	20700
1953	12300	11300	47600	27300
1954	14600	12800	54000	34200
1955	17200	13700	59400	35300
1956	20500	14800	57200	34900

Met deze toename van het eigen vermogen is het echter niet mogelijk geweest om de uitbreiding van het bedrijf gedurende deze periode te financieren. Daarvoor was een relatief nog sterkere toename van het vreemd vermogen nodig. Dit blijkt uit de volgende tabel waarin ook de wijze van financiering voor beide groepen loonbedrijven is aangegeven.

Tabel 11. Bezittingen en wijze van financiering van dertien loonbedrijven (bedrijfseconomische gegevens)

Omschrijving	Oost Nederland (gem. 7 bedr.)				Z.W. Nederland (gem. 6 bedr.)			
	1952		1956		1952		1956	
	guldens	%	guldens	%	guldens	%	guldens	%
Bezittingen								
Machinepark	13400	71	25300	71	44400	73	79300	72
Over. duurz. prod. m.	2400	13	5700	16	5000	8	12400	12
Totaal " " "	15800	84	31000	87	49400	81	91700	84
Overige prod. midd.	3100	16	4500	13	11500	19	17900	16
Totaal	18900	100	35500	100	60900	100	109600	100
Financiering								
Eigen vermogen	12100	64	20500	58	38800	64	57200	52
Schulden op lange termijn:								
Familie	2900	15	3700	10	10600	17	12000	11
Particulieren	900	5	2100	6	3000	5	2400	2
Banken	2600	14	4600	13	4600	8	21400	20
Afbetalingskrediet	-	-	700	2	300	-	2100	2
Totaal op lange termijn	6400	34	11100	31	18500	30	37900	35
Schulden op korte termijn:								
Voor inventaris	-	-	2800	8	900	2	10000	9
Overige krediteuren	400	2	1100	3	2700	4	4500	4
Totaal op korte termijn	400	2	3900	11	3600	6	14500	13
Totaal	18900	100	35500	100	60900	100	109600	100

Met betrekking tot het vreemde vermogen blijkt, dat het van familieleden geleende geld, ondanks de toename, relatief in betekenis afnam. De uitbreiding van het machinepark is, voor zover het vreemd vermogen betreft, in hoofdzaak gefinancierd door banken en financieringsmaatschappijen. Laatstgenoemde financieringsinstellingen hadden in 1954 en 1955 een groter aandeel in de financiering dan in 1956 nog het geval is. Ondanks de nog bestaande toename van het belang t.o.v. 1952 is het in feite het laatste jaar verminderd op de onderzochte bedrijven. Opmerkelijk is de toename van schulden op korte termijn voor de inventaris. Dit wijst op een tekort aan betaalmiddelen. Bij het nader bezien van de schulden op korte termijn blijkt dan ook, dat in de loop der jaren een achteruitgang in de liquiditeitspositie is ontstaan. Het verschil tussen liquide middelen (incl. vorderingen) en korte-termijn schulden was het laatste jaar in beide groepen nl. negatief. Een en ander blijkt uit de volgende gegevens:

Tabel 12. Liquide middelen minus korte-termijn schulden voor dertien loonbedrijven per 31 december 1952 - 1956

Gebied	Jaar				
	1952	1953	1954	1955	1956
Oost-Nederland (gem. 7 bedr.)	2100	2100	400	200	400
Z.W.-Nederland (gem. 6 bedr.)	4900	14000	15200	9000	600

Deze geconstateerde achteruitgang in de liquiditeitspositie moet tot financieringsmoeilijkheden op korte termijn aanleiding geven. Iets wat de gang van zaken op een loonbedrijf niet ten goede komt.

In dit verband past de opmerking dat de financieringsmaatschappijen als regel nu (nog) niet de meest gewenste kredietverschaffers zijn; meestal gaat de verplichte aflossing de aflossingscapaciteit te boven. Het komt de loonbedrijven niet ten goede wanneer niet op tijd kan worden betaald. Het feit dat er noodgedwongen gebruik van wordt gemaakt omdat de kredietcapaciteit 1) van het bedrijf te klein is heft dit bezwaar niet op.

Het is van belang, dat het Borgstellingsfonds voor de landbouw voor de bona fide loonwerker met een rendabel bedrijf de mogelijkheid van zekerheidsstelling biedt. Normaal voor 50% van het te investeren bedrag, ofschoon het afwijken van deze gestelde regel in de praktijk voorkomt. Het aantal verleende borgstellingen aan loonwerkers neemt toe. In 1958 werden 56 aanvragen van loonwerkers goedgekeurd tot een totaalbedrag van bijna f 700000,— aan borgstelling. De gemiddelde borgstelling per goedgekeurde aanvraag bedroeg f 12458,—. De borgstelling voor loonwerkers geeft sinds 1954 het volgende beeld.

Tabel 13. Aantal verleende borgstellingen aan loonwerkers en het gemiddelde bedrag per goedgekeurde aanvraag.

Jaar	Aantal verleende borgstellingen	Gem. bedrag van de borgstellingen
1954	6	f 1592,—
1955	30	f 8380,—
1956	47	f 7079,—
1957	36	f 11956,—
1958	56	f 12458,—

Van de in 1958 goedgekeurde aanvragen hadden er tien betrekking op de financiering van nieuwe loonbedrijven, in het jaar daarvoor drie. Hoewel er een toename van het aantal aanvragen waarneembaar is, moet worden opgemerkt dat de loonwerkers nog te weinig bekend zijn met de mogelijkheden welke het Borgstellingsfonds biedt. Het brengt geen extra rentekosten met zich, zoals velen ten onrechte menen. Anderzijds komt het voor dat de loonwerker er bezwaar tegen heeft om zijn vermogenspositie aan het bestuur van de boerenleenbank voor te leggen. Deze loonwerkers gaan dan vaak naar de Middenstandsbank.

Vermeldenswaard is nog de zeer sobere levenswijze van de betrokken loonwerkers. Zo werd b.v. door de 7 bedrijven in Oost-Nederland van 1 januari 1953 t/m 31 december 1956 per bedrijf gemiddeld f 9500,— minder voor privé aan de bedrijfskas onttrokken dan voor handenarbeid van de loonwerker en de gezinsleden en voor rente van het eigen vermogen werd berekend. Toch werd in die periode per bedrijf nog f 1600,— vermogen aan het bedrijf toegevoegd uit een blijkbaar aanwezige privé-pot.

1) Kredietcapaciteit is de mogelijkheid van zekerheidsstelling.

III. DE INVLOED VAN GEMEENSCHAPPELIJK GEBRUIK VAN WERKTUIGEN OP DE RESULTATEN VAN LANDBOUWBEDRIJVEN

1. Algemeen

Als voordeel van gemeenschappelijk werktuigengebruik worden steeds de lagere kosten genoemd. Voor de bedrijfsresultaten zijn echter ook de opbrengsten van belang en deze kunnen eveneens door de vorm van werktuigengebruik worden beïnvloed. Het is immers denkbaar dat met een eigen maaidorser de oogst op een geschikter tijdstip wordt geborgen dan wanneer de boer zijn beurt moet afwachten. Welke invloed een minder gunstig tijdstip van oogsten op de geldelijke opbrengst heeft (b.v. bij brouwergerst) is niet nauwkeurig aan te geven. Bepaling van de opbrengstverschillen is daardoor onmogelijk. Hierbij komt, dat dit voor elk bedrijf en ook per jaar zal verschillen.

Het is ook bekend dat de aanwezigheid van bepaalde werktuigen mede van invloed is op de samenstelling van het bouwplan. Dit is vooral het geval met werktuigen die maar voor één gewas zijn te gebruiken (b.v. oogstwerktuigen). Een verzamelrooier voor aardappelen kan alleen bijdragen tot een beter bedrijfsresultaat als aardappelen worden verbouwd 1). Het beschikbaar zijn van het genoemde werktuig zal om die redenen aanleiding kunnen geven tot het verbouwen van een grotere oppervlakte aardappelen. Dit kan van invloed zijn op de geldelijke opbrengst van het bedrijf.

Door deelname aan een coöperatieve werktuigenvereniging en zeker door het gebruik maken van de diensten van een loonwerker, blijft men t.o.v. eigen werktuigenexploitatie een vrijere keuze van het bouwplan behouden. Er zijn minder werktuigen in individuele eigendom aanwezig en de werktuigen welke slechts een korte tijd per jaar voor een bepaald gewas nodig zijn worden gemeenschappelijk gebruikt. Als er bij een coöperatie door een gebruiksplicht of bijdrage in de vaste kosten nog invloed door de aanwezigheid van werktuigen op het bouwplan bestaat dan blijft die toch tot enkele gebruiksjaren beperkt. Bij de loonwerker is men geheel vrij.

In elk geval staat vast, dat bij voor individueel gebruik bestemde oogstwerktuigen de kans groter is dat deze binnen de technisch mogelijke levensduur zullen verouderen als gevolg van verandering in de produktierichting. Van veroudering is nl. ook sprake als het gewas, waarvoor het werktuig moet worden gebruikt, wegens de lage prijs met minder voordeel dan andere gewassen zou moeten worden verbouwd. Bij gemeenschappelijk werktuigengebruik zullen de nadelige gevolgen van veroudering minder voorkomen. Op welk bedrag dit voordeel moet worden gewaardeerd is niet te bepalen.

Het is duidelijk dat slechts ten dele is na te gaan welke invloed het gezamenlijke gebruik van werktuigen op de bedrijfsresultaten heeft. Het is niet alleen een probleem van veranderde kosten, maar ook van veranderde opbrengsten. De veranderingen in de opbrengsten zijn niet vast te stellen.

In de praktijk blijft het daarom bij een vergelijking van de kosten van de bedrijven. De opbrengsten worden buiten beschouwing gelaten. Ook in de volgende paragrafen wordt alleen aangegeven

1) Tenzij verkoop of verhuur van het werktuig of werk voor derden mogelijk is.

welke invloed het gemeenschappelijk gebruik van werktuigen (coöperatie en loonwerker) op de kostenweg van enkele landbouwbedrijven heeft.

2. De invloed van landbouwwerktuigencoöperaties

Door de heren Smaal en Rozendaal van het consulentenschap Zevenbergen zijn enkele vergelijkingen gemaakt om de invloed van het coöperatief gebruik van landbouwwerktuigen op de kosten van de landbouwbedrijven na te gaan. Het benodigde cijfermateriaal voor de eerstgemaakte vergelijking is verkregen door middel van een in 1957 gehouden enquête op 55 akkerbouwbedrijven rond Dinteloord. Op 30 van deze bedrijven (totale bedrijfsoppervlakte 1430 ha = 47,70 ha per bedrijf), werd een deel van het werk uitgevoerd door de Vereniging tot Exploitatie van Landbouwwerktuigen te Dinteloord (de VELD). Op de overige 25 bedrijven (totale bedrijfsoppervlakte 1065 ha = 42,60 ha per bedrijf) vond het werk met eigen werktuigen en voor een deel door een loonwerker plaats.

In 1958 werd een soortgelijk onderzoek verricht in de omgeving van Nieuw-Vossemeer. Daar bestaat een kleine werktuigencoöperatie, waarvan 6 boeren lid zijn, met een gezamenlijke oppervlakte van 164 ha cultuurgrond (27 ha per bedrijf). De werktuigkosten van deze bedrijven zijn vergeleken met die van een zestal niet aan een werktuigencoöperatie deelnemende bedrijven met een gezamenlijke oppervlakte van 186 ha cultuurgrond (31 ha per bedrijf). Er zij nog opgemerkt, dat de bouwplannen van leden en niet-leden in beide gevallen praktisch geen verschil te zien geven. De resultaten van de beide onderzoeken zijn in de volgende tabel weergegeven.

Tabel 14. Werktuigkosten en vervangingswaarde van de werktuigen bij leden en niet-leden van de coöperatie per ha cultuurgrond in het jaar van onderzoek.

Gebied	Werktuigkosten		Vervangingswaarde werktuigen		Storting bij coöp. door leden per ha cult. grond
	leden	niet leden	leden	niet leden	
Dinteloord	263	315	664	1077	27
Nieuw-Vossemeer	334	303	680	982	150

Tot de kosten van de werktuigen zijn gerekend: afschrijving, rente en onderhoud van de op het bedrijf aanwezige werktuigen, kosten van het werk door de coöperatie, rente van de aandelen en de betaalde bedragen aan de loonwerker. Zowel bij de leden als bij de niet-leden is in de werktuigkosten dus enig loon begrepen. In het tarief van de loonwerker en van deze coöperaties is nl. loon begrepen voor het bedienend personeel tijdens het uitvoeren van de werkzaamheden en het loon dat wordt uitgegeven voor het onderhoud van de werktuigen 1).

Er blijkt uit de vergelijking, dat de boeren die met de VELD (Dinteloord) werken lagere werktuigkosten hebben dan soortgelijke boeren

- 1) Door genoemde heren werd de gedachte naar voren gebracht, dat de leden t.o.v. de niet-leden met $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}$ arbeidskracht per bedrijf minder kunnen volstaan. Met de werktuigen van de coöperatie komt steeds een man mee, maar bij eigen werktuigen moet het personeel worden bijgeleverd.

in de omgeving die de werktuigen niet coöperatief exploiteren. In Nieuw-Vossemeer zijn de werktuigkosten bij de leden van de coöperatie iets hoger dan bij niet-leden. Er staat tegenover dat ook te Nieuw-Vossemeer de vervangingswaarde van (dus ook de investering in) de werktuigen bij de leden belangrijk lager kon blijven dan bij de niet-leden. Het doet enigszins vreemd aan dat er bij de leden een andere verhouding tussen investering en kosten bestaat dan bij alle andere groepen. Wordt de f 150,-- welke per ha cultuurgrond bij de coöperatie waren gestort in aanmerking genomen, dan blijft het totaal van de voor werktuigen benodigde gelden bij de leden lager. Rond Dinteloord vormt de vervangingswaarde met de storting een aanzienlijk lager bedrag per ha voor de leden dan de vervangingswaarde van de werktuigen der niet-leden. Het verschil is groter dan in Nieuw-Vossemeer. Te Dinteloord is het voordeel van gemakkelijke kredietverkrijging beter benut.

De vermelde gegevens hebben betrekking op één jaar. Vergaande conclusies kunnen er niet uit worden getrokken. Dat minder vermogen nodig is voor de eigen inventaris als in coöperatief verband werktuigen worden geëxploiteerd zal wel blijven gelden. De gegevens van Dinteloord tonen verder aan, dat voordelige exploitatie door middel van een landbouwwerktuigencoöperatie mogelijk is. Iets wat door de veel kleinere coöperatie te Nieuw-Vossemeer niet werd bereikt omdat er in dat jaar juist uitzonderlijk hoge onderhoudskosten waren 1).

Bij het concluderen van deze punten over de exploitatie is aangenomen, dat de coöperaties in bedoelde jaren de werkelijke kosten goed in de tarieven tot uitdrukking hebben gebracht. Indien dit niet het geval is, kan geen juiste vergelijking met de kosten voor niet-leden van de coöperatie worden gemaakt. De betalingen die de boer aan de coöperatie doet, geven dan geen juist beeld van de werkelijke kosten. Daarom is het goed winsten of verliezen van de coöperatie te voorkomen. Dit kan in de praktijk vrij eenvoudig door een voorlopig tarief als voorschot vast te stellen en de nog niet gedekte kosten aan het eind van het jaar om te slaan. Aan een voordelige exploitatie gedurende één jaar kan ook dan nog geen al te grote waarde worden toegekend.

De voordelen voor de boer zijn aan de hand van een tarief dat enkel de kosten weergeeft niet vast te stellen. De grens voor een uit economisch oogpunt voor de boer toelaatbaar tarief zal voor elk landbouwbedrijf verschillen. Zo is het denkbaar dat voor kleinere bedrijven (die moeilijk zelf met voordeel kunnen mechaniseren) iets hogere tarieven toelaatbaar zijn dan voor de grotere bedrijven. De grotere bedrijven kunnen vlugger zelf met voordeel mechaniseren en tegen een lager tarief bij een loonwerker terecht (perceelsgrootte). Bij de coöperatie wordt dit soms al tot uitdrukking gebracht in de tarieven. Door het in rekening brengen van een startpremie worden de kleine bedrijven nl. iets zwaarder belast. Ook het meebrengen van meer of minder bedienend personeel zal het toelaatbare tarief beïnvloeden. Niet op alle landbouwbedrijven is de arbeidsbezetting gelijk.

-
- 1) Toch kan een coöperatie van een dergelijke omvang heel goed voldoen in de praktijk. Een soortgelijke coöperatie (Zuidzande) is in het jaarverslag van Zeeuwsch-Vlaanderen als zeer gunstig beoordeeld.

3. De invloed van de diensten van een loonwerker

Om de invloed van de diensten van een loonwerker op de kosten van het bedrijf na te gaan zijn voor een achttal landbouwbedrijven in het consulentenschap Tilburg de bewerkingskosten (arbeid, werktuigen en werk door derden) bepaald. Op vier van deze bedrijven (totale bedrijfsoppervlakte 69,36 ha = 17,34 ha per bedrijf) was een trekker en alle daarbij benodigde (onderbezette) werktuigen aanwezig en werd weinig gebruik gemaakt van een loonwerker. De andere vier bedrijven (totale bedrijfsoppervlakte 69,-- ha = 17,25 ha per bedrijf) hadden een minimum aan werktuigen voor paardentractie en maakten bij voorkeur gebruik van de diensten van een loonwerker. De kosten van deze twee groepen min of meer extreme bedrijven werden vergeleken om de in de praktijk voorkomende mogelijkheden aan te tonen. Een moeilijkheid was het bepalen van de paardekosten. Deze werden in de bedrijfseconomische boekhouding niet berekend en waren dus niet bekend 1). In aanmerking nemende, dat de werkelijke kosten voor de beoogde vergelijkingen ook minder geschikt zouden zijn, (de opbrengsten worden immers niet in de vergelijking betrokken) werd een schatting gemaakt van de alternatieve kosten. De meeropbrengsten die men zou verkrijgen door andere benutting van het voer van het (de) aanwezige paard(en) zijn dan al in de kosten verdisconteerd en worden zo in de vergelijking betrokken. Er is van uitgegaan dat in de plaats van een paard, meer rundvee kan worden gehouden. Een bedrag van f 1000,— alternatieve kosten (opbrengstverhoging rundvee) per paard is als norm aangehouden 2). Voor alle bedrijven is deze norm voor elk aanwezig werkpaard bijgeteld na een vergelijking exclusief de paardekosten.

Tabel 15. Bewerkingskosten van bedrijven met meer en minder loonwerk per ha cultuurgrond in guldens.

Kosten	Bedrijven met meer loonwerk	Bedrijven met minder loonwerk
Arbeidsloon	537	567
Loonwerk	85	37
Werktuigkosten	<u>44</u>	<u>311</u>
Totaal excl. paardekosten	666	915
Paardekosten (norm.)	<u>59</u>	<u>15</u>
Totaal bewerkingskosten	<u>725</u>	<u>930</u>
Vervangingswaarde werktuigen	325	1223 3)

Tot de kosten van de werktuigen zijn gerekend: afschrijving, rente, onderhoud en brandstof. Uit de vergelijking blijkt, dat de bewerkingskosten voor de bedrijven die meer loonwerk laten verrichten be-

- 1) Betrokken bedrijven zijn geen LEI-bedrijven, maar de boekhouding werd op gelijke wijze gevoerd.
- 2) Deze norm is zeker aan de hoge kant, vooral als het alternatief niet "meer melkvee", maar "meer jongvee" zou zijn.
- 3) Exclusief beregeningsinstallatie op één bedrijf.

langrijk lager zijn. Ook na bijtelling van de hoge norm voor paardekosten blijven deze kosten ruim f 200,— per ha lager. Oorzaken van de hogere kosten voor de zelfstandig gemechaniseerde bedrijven zijn:

1. hoger arbeidsloon; mogelijk mede door het verrichten van werkzaamheden die een loonwerker zou kunnen doen.
2. hogere werktuigkosten. Dat deze hoger zijn is zonder meer duidelijk wanneer de vervangingswaarde in aanmerking wordt genomen. De kosten van afschrijving en rente drukken zwaar; temeer omdat van de trekkerwerktuigen 9% en van de paardewerktuigen 5% (zoals voor de LEI-boekhouding gebruikelijk) is afgeschreven.

Waarschijnlijk zijn deze hoge exploitatiekosten per jaar niet de grootste moeilijkheid bij de individuele mechanisatie. De te betalen kosten zijn niet zo hoog. Eerder zal de financiering aanleiding geven tot moeilijkheden. Misschien niet zozeer wat het bijeenbrengen van het benodigde vermogen betreft, maar vooral het voldoen aan de aflossingen.

Staat de boer op het standpunt dat hij voor de vervanging van een met geleend geld aangekocht werktuig over eigen middelen moet beschikken, dan is het beschikbaar hebben van voldoende eigen middelen als de aanwezige werktuigen moeten worden vervangen een kwalijk punt.

De vermelde gegevens hebben slechts betrekking op de kosten van een beperkt aantal bedrijven gedurende één jaar. De opbrengsten zijn met uitzondering van die welke in de alternatieve paardekosten zijn begrepen buiten beschouwing gelaten. Er blijkt echter zeer duidelijk uit de vergelijking dat loonwerk voor die bedrijven voordeliger zal zijn dan individuele mechanisatie welke gepaard gaat met aanschaffing van een trekker en daarbij behorende (onderbezette) werktuigen. Dit is ook het motief van de boeren die gebruik maken van een loonwerker. Het is te verwachten dat paardentractie gepaard gaande met een zo volledig mogelijke mechanisatie op deze bedrijven iets goedkoper uit zal komen dan trekkertractie. Maar het zal niet zo veel zijn, want paardentractie vraagt veel arbeid. Hoogstwaarschijnlijk blijft meer loonwerk op deze bedrijven goedkoper en ook voordeliger als op tijd kan worden geholpen. Bovendien is volledige paardentractie uit een oogpunt van benodigde arbeid vaak moeilijk te verwezenlijken. Het is in de praktijk zo, dat alleen al voorkeur aan meer loonwerk (boven mechanisatie met een eigen trekker) wordt gegeven wegens de besparing aan arbeidsuren. Vooral geldt dit in de gebieden waar een bona fide loonwerker aanwezig is.

Uit de bij het onderzoek betrokken bedrijven blijkt enigszins dat met meer loonwerk een intensiever bedrijfsplan gepaard gaat. De volgende gegevens geven dit nader aan:

Tabel 16. Veebezetting en gewassen op bedrijven met meer en minder loonwerk

Omschrijving	Bedrijven met meer loonwerk	Bedrijven met minder loonwerk
Melkkoeien	13	14
Jongvee	26	15
Mestvarkens	29	24
Kippen	70	150
Granen	4,50 ha	7,35 ha
Hakvruchten	2,75 ha	1,14 ha
Grasland	10,— ha	8,50 ha

Bij meer loonwerk zijn er meer hakvruchten, dit geldt voor alle bij het onderzoek betrokken bedrijven. Het belang daarvan zal ongetwijfeld in de opbrengstzijde van de bedrijven en daarmee in de resultaten tot uitdrukking komen 1). Moeilijk is vast te stellen of het loonwerk heeft geleid tot een intensiever bouwplan, dan wel dat een intensief bouwplan met een geringe arbeidsbezetting noopte tot gebruik van de diensten van een loonwerker. Het wil ons voorkomen dat zowel het een als het ander in de praktijk voorkomt. Belangrijk is, dat de combinatie loonwerk en intensief bouwplan algemeen voorkomt. Dat niet meer koeien worden gehouden op deze bedrijven met meer loonwerk komt mede omdat op een bedrijf nog geen melkmachine aanwezig was en twee bedrijven een flink gedeelte van het grasland op grote afstand van het bedrijf hebben liggen. Deze bedrijven lenen zich minder voor het houden van melkvee. In het algemeen zal meer loonwerk tevens met het houden van meer koeien gepaard kunnen gaan. Het blijft echter een feit dat bij de keuze meer of minder loonwerk nevenfactoren een belangrijke rol spelen.

Er zij vermeld dat in het consultantschap Tilburg begin 1959 ook een enquête is gehouden op 424 van de ca 4900 aanwezige bedrijven (groter dan 7 ha). Deze had tot doel enige documentatie over de belangrijke produktiemiddelen, werktuigen, loonwerk en arbeid te verkrijgen. Ter verificatie van bestaande inzichten en opvattingen waren concrete gegevens en cijfers op dit terrein gewenst.

Over de invloed van de diensten van een loonwerker op de bewerkingskosten wordt in de samenvatting van het voorlopige verslag van de enquête opgemerkt dat de loonwerkkosten met f 10,-- à f 20,-- per ha (excl. dorsen) minimaal zijn. Na deze conclusie wordt er op gewezen, dat over het algemeen meer aandacht moet worden geschonken aan de verhouding tussen arbeidskosten, mechanisatiekosten en loonwerkkosten. Er wordt dan gesteld dat de loonwerker nog altijd de goedkoopste aanvulling of vervanging van eigen arbeidskrachten of mechanisatie levert. De loonwerker zou over het algemeen meer ingeschakeld moeten worden voor onkruidbestrijding in granen, graanmaaien en stalmestverspreiden.

Een vergelijking van de bewerkingskosten van bedrijven met meer en met minder loonwerk (in dezelfde grootteklasse) komt in het verslag niet voor. Wel wordt over de relatie tussen mechanisatie en loonwerk op de overwegend uit bouwland bestaande bedrijven geconcludeerd dat men bij toenemend loonwerk niet alleen een afnemende mechanisatie-investering (per ha) ziet, doch ook een afnemende arbeidsbezetting. De ermee gepaard gaande hogere of lagere kosten worden niet vermeld.

Resultaten waarin het nut van loonwerk voor de boer werd nagegaan, hebben de aandacht van de praktijk. Dit blijkt ook uit de vele begrotingen die in dit verband worden gemaakt. Deze tonen veelal aan dat loonwerk naar verwachting voordeel brengt voor de boer.

Zo werd door de bedrijfsstudiegroep West-Zuid Beveland te Goes voor een akkerbouwbedrijf van 50 ha nagegaan wat voordeliger is, de loonwerker inschakelen of zelf werktuigen aanschaffen. Dit gaf aanleiding tot de volgende berekeningen:

Bouwplan: wintertarwe, zomergerst, vlas en erwten elk 7 ha. (vlas te velde verkocht);
graszaad en blauwmaanzaad elk 3 ha;

consumptie-aardappelen 6 ha en suikerbieten 10 ha;

Er kunnen verschillen ontstaan in de werktuigkosten, werk door derden en de arbeidskosten.

Bedrijf A, waar vooral gebruik gemaakt wordt van de diensten van een loonwerker heeft de volgende kosten:

1) Als de meerdere hakvruchten niet alleen uit voederbieten bestaan.

<u>Gewas</u>	<u>Werkzaamheid</u>	<u>Jaarlijkse kosten</u>
Wintertarwe	Maaidorsen en persen	f 1400,--
Zomergerst	Maaidorsen en persen	1337,--
Erwten	Dorsen	613,--
Graszaad	Maaidorsen en persen	708,--
Blauwmaanzaad	Maaien en dorsen	630,--
Aardappelen	Rooien	1500,--
Suikerbieten	Rooien	2500,--
	Totaal	f 8688,--

Bedrijf B, voert deze werkzaamheden in eigen beheer uit. Er zijn dan de volgende werktuigen nodig, welke de bijvermelde jaarlijkse kosten veroorzaken. (inclusief de variabele extra trekkerkosten t.o.v. bedrijf A).

<u>Werktuig</u>	<u>Aanschaffingsprijs</u>	<u>Jaarlijkse kosten</u>
Getrokken maaidorsmachine	f 11500,--	f 2361,--
Opraappers	8000,--	1651,--
Aardappelverzamelrooier	4000,--	1270,--
Bietenrooimachine	5500,--	1781,--
	f 29000,--	f 7063,--
Extra kosten voor losse arbeidskrachten door uitvoeren werk in eigen behoor		f 5500,--
	Totaal	f 12563,--

Bedrijf A heeft volgens deze geciteerde berekeningen bij dit bouwplan en deze werkwijze f 3875,-- voordeel per jaar ten opzichte van bedrijf B. Bedrijf A is echter afhankelijk van derden, wat zijn nadelen heeft. Er is een grotere kans dat men moet oogsten op een minder goed tijdstip. Bedrijf B zal de eigen werktuigen zo rendabel mogelijk trachten te maken; daarvoor is het vaak nodig dat met deze oogstwerktuigen een flinke oppervlakte wordt geoogst. Dit kan een verdergaande aanpassing van het bouwplan betekenen in de zin van: weinig gewassen met een zo groot mogelijke oppervlakte van een bepaald gewas. Bij een kleiner bedrijf zal het ook na een vergaande aanpassing nog niet mogelijk zijn om de werktuigen met voordeel in eigen beheer te gebruiken. Hoe kleiner het bedrijf, hoe vlugger men werkzaamheden met dure werktuigen voordelig door derden zal kunnen laten verrichten.

Steeds moet worden getracht om een zo juist mogelijke combinatie te vinden van eigen werktuigen (al of niet in combinatie met anderen) en werk door derden.

In theorie is het niet moeilijk om na te gaan of loonwerk voordeliger is dan werktuigen in eigen exploitatie. Zowel de kosten van het eigen werktuig als die van loonwerk kunnen, met alles wat er mee samenhangt, worden begroot. (Op blz. 190 in het boek "Economie voor landbouw en landbouwbedrijf" van E. Brookhuis wordt een vergelijking van die kosten grafisch weergegeven).

Een nadeel van al deze begrotingen en beschouwingen blijft voorlopig dat toetsing van de kosten per werktuig aan praktijkgegevens in onvoldoende mate mogelijk is. Het is daarom van het allergrootste belang dat door onderzoek werkelijke praktijkcijfers van de kosten per werktuig worden verkregen. Daarna zal beter kunnen worden begroot welke invloed loonwerk op de bedrijfskosten van de boer heeft. Een feit is ook dat onvoldoende bekend is welke invloed de gevolgde werkwijze op de opbrengsten heeft. Wel geldt veelal dat de boer door loonwerk de beste en nieuwste werktuigen ter beschikking heeft zonder grote investeringen, met vakbekwame arbeidskrachten. Dit laatste wordt steeds belangrijker bij voortschrijdende mechanisatie en afvloeiing van arbeidskrachten.

IV. DE MOGELIJKHEDEN VOOR GEMEENSCHAPPELIJK GEBRUIK VAN WERKTUIGEN

1. Algemeen

Gemeenschappelijk gebruik van werktuigen zal ook in de toekomst vaak mogelijkheden bieden voor het verkrijgen van lagere kosten per werkeenheid. Dit zal het geval zijn als de bestaande werktuigen bij individueel gebruik onvoldoende uren maken; maar ook als de bedrijven individueel steeds kleiner worden omdat nieuwe werktuigen in feite voor een grote oppervlakte bestemd zijn. De technische vooruitgang werkt het gemeenschappelijk gebruik van werktuigen dus in de hand.

Een gunstige bijkomstigheid voor de ontwikkeling van het gemeenschappelijk gebruik is de ermee gepaard gaande beperking van de investeringen in de werktuigen per bedrijf. Dit punt gaat een groter rol spelen als de financiering van alle benodigde werktuigen meer moeilijkheden met zich mee zou brengen voor de boer. In dit verband is het goed om op te merken dat moet worden verwacht dat investeringen in bedrijfsgebouwen in de vorm van verbeteringen en geheel moderne (goedkope) nieuwbouw groter vormen zullen aannemen dan tot nog toe het geval is geweest. Ook andere bedrijfsinstallaties vragen de aandacht. Als voorbeelden kunnen worden genoemd: beregeningsinstallaties, melkmachines, koelinstallaties voor de melk, installaties voor het uitmesten en voederen van het vee, hooiblazers, transporteurs en investeringen voor het drogen en bewaren van akkerbouwprodukten. Aan al deze noodzakelijk wordende investeringen krijgt de boer voorlopig de handen vol. Dit zal ertoe leiden dat hij de aanschaffing van weinig bezette werktuigen gaarne gemeenschappelijk doet of geheel aan derden overlaat als hij van goede bediening verzekerd is. Hij zal zich bij voorkeur beperken tot de opgesomde installaties en de aanschaffing van de meest te gebruiken werktuigen.

Gemeenschappelijk gebruik van werktuigen is naar genoegen mogelijk als vakwerk wordt geleverd. Voor het verkrijgen van vakwerk zijn werktuigen nodig die goed werk kunnen leveren. De benodigde kennis voor de goede bediening zal door praktische ervaring en theoretisch onderricht moeten worden verkregen (praktijkscholen en cursussen). Niet genoeg kan erop worden gewezen dat goed vakwerk alleen onder gunstige omstandigheden kan worden geleverd. Daarom moeten voor een seizoen niet meer opdrachten worden aanvaard dan naar verwachting met de beschikbare werktuigen goed kunnen worden uitgevoerd. Blijft tijdens het seizoen nog tijd beschikbaar dan kan altijd meer werk worden aangenomen. Teveel opdrachten per werktuig geven vlg aanleiding tot minder goed werk.

Het is nodig om erop te wijzen dat bij gezamenlijk gebruik ook tijdverlies ontstaat door het verplaatsen op tijdstippen gedurende welke goed werk zou kunnen worden geleverd. Bij het steeds op één bedrijf werken zijn meer produktieve uren per tijdseenheid. De loonwerker en de coöperatie moeten bij het aanvaarden van opdrachten en het bepalen van het aantal benodigde werktuigen daarom steeds zorgen voor een zekere overcapaciteit ten opzichte van de hoeveelheid aangenomen werk.

Er is wel genoemd 25% voor werktuigen met een middellange gebruiksduur (b.v. maaimachines) en 40% voor werktuigen met een korte gebruiksduur. Met deze marge moet het inderdaad wel mogelijk zijn om de lang voor het seizoen aanvaarde opdrachten goed uit te voeren.

Het is te verwachten dat in gebieden met grotere bedrijven speciaal de duurdere grote werktuigen en die werktuigen waarvoor een snelle economische veroudering wordt verwacht, de coöperatie en de loonwerkers de mogelijkheid tot een voordelige exploitatie zullen bieden 1). Komen kleinere bedrijven voor, dan zullen ook de kleinere werktuigen die kans geven. In het algemeen zullen de werktuigen echter moeten worden gezien als aanvulling op de reeds in individueel bezit zijnde werktuigen. De veelgebruikte werktuigen komen voor individuele aanschaffing of aanschaffing via een kleine combinatie in aanmerking. In alle gevallen wordt gestreefd naar een benutting van de capaciteit van de werktuigen. Leegloop moet tot een minimum beperkt blijven. De vestigingsplaats van de gebouwen is in dit verband belangrijk. Het is fataal als telkens op een grote afstand van de gebouwen moet worden gewerkt. De loopuren nemen toe en daarmee in feite de opslag voor de produktieve uren. We zijn op grond van de ervaringen in het verleden van mening, dat de zgn. verhuurverenigingen niet moeten worden aanbevolen als vorm van gemeenschappelijk werktuigengebruik.

Voor doelmatig werk is ook de medewerking van de boer nodig. Zo zal eventueel rekening moeten worden gehouden met de voor gemeenschappelijk gebruik beschikbare werktuigen bij het bepalen van de rijenafstand. Ook de perceelsgrootte is voor een vlotte gang van zaken belangrijk. Veel percelen van eenzelfde gewas vragen meer tijd dan één groot perceel. De boeren moeten daarom tijdig weten — b.v. via een contactavond of een schriftelijke mededeling — aan welke voorwaarden moet zijn voldaan om voordelig van de aanwezige werktuigen gebruik te kunnen maken. Het vormen van te kleine percelen zou kunnen worden tegengegaan door meerdere tariefklassen b.v. voor maaidorsen naar de grootte van het perceel. In zekere zin wordt dit al verkregen door het in rekening brengen van startgeld of aanloopkosten. Ook het zgn. gemengde tarief gaat in die richting, er wordt dan nl. een vast bedrag per ha met een toeslag voor de gewerkte uren in rekening gebracht. Dit tarief wordt momenteel algemeen aanbevolen.

Een zo goed mogelijke organisatie van het gemeenschappelijk gebruik neemt niet weg, dat de mogelijkheden tot het verrichten van diensten evenzeer worden beïnvloed door het conjunctuurverloop. Maken de boeren goede jaren, dan zullen zij waarschijnlijk in meerdere mate overgaan tot aanschaffing van grotere werktuigen en machines. Dit komt het gemeenschappelijk gebruik niet ten goede. Anderzijds kan worden opgemerkt dat ook in goede jaren de boer vrij lang van de aangeboden diensten gebruik zal maken als hij in de loop van de jaren van het nut van gemeenschappelijk gebruik overtuigd is geraakt. Bovendien moeten — zoals reeds is opgemerkt — ook andere investeringen worden gedaan. Hoeft de landbouw slechte jaren achter de rug dan zal het vaak noodzakelijk zijn om individuele mechanisatie achterwege te laten. Zeer belangrijk voor de ontwikkeling van gemeenschappelijk gebruik van werktuigen is ook de teruggang van de agrarische beroepsbevolking. Dit noopt vaak tot meerdere samenwerking.

- 1) Dit houdt niet in dat de coöperatie en de loonwerker werktuigen moeten aanschaffen die in een experimenteel stadium verkeren. Dit is voor liefhebbers, waartoe misschien grote coöperaties en loonwerkers behoren, omdat die wel kunnen kopen op de voorwaarde van goed werken.

Het reeds eerder vermelde feit, dat gemeenschappelijk gebruik van werktuigen een vrijere keuze van het bouwplan bevordert is van invloed op de ontwikkeling daarvan. Vooral gedurende perioden waarin de produktierichtingen voor de toekomst vrij onzeker zijn wordt dit van groter belang. Het kan in deze tijd, op de drempel van de EEG, zelfs zeer juist zijn om werktuigen bruikbaar voor één gewas in mindere mate individueel aan te schaffen. Het is nu b.v. onzeker of ons land in de naaste toekomst hoofdzakelijk granen zal telen, dan wel consumptie-aardappelen op een zo groot mogelijke schaal. Als men met het oog op de mogelijke ontwikkelingen als gevolg van de EEG het exploitatierisico van werktuigen geheel wil afstoten is het mogelijk dat de vraag naar loonwerkers in de naaste toekomst zal toenemen.

Resulteert de ontwikkeling van de EEG en de hiermee mogelijk gepaard gaande nieuwe bedrijfssystemen ten slotte in bedrijven met twee of drie gewassen, dan worden eigen werktuigen vlugger voordelig. Een loonwerker is waarschijnlijk meer gebaat bij veel gewassen per bedrijf.

Tot slot kan nog worden opgemerkt, dat de besparing aan manuren tijdens drukke perioden op het bedrijf van groot belang kan zijn voor het verkrijgen van kortere arbeidstijden. Zo gezien heeft het gemeenschappelijke gebruik van werktuigen een sociale functie.

2. Landbouwwerktuigencoöperaties

Ongetwijfeld biedt de coöperatieve vereniging mogelijkheden als vorm van samenwerking. De vorming van een uitgebreid werktuigenpark vraagt voor de bedrijven een geringere investering per ha door de gezamenlijke aanschaffing. Daarbij komt, dat de investering door de boer tot een minimum kan worden beperkt door de gemakkelijke opname van krediet op grond van de wettelijke status 1). De coöperaties hebben ook nog een nuttige functie door met geringe risico's diverse werktuigen in de praktijk te introduceren. In het verleden is dit vaak het geval geweest.

Of een coöperatieve vereniging als exploitatievorm zal worden gekozen hangt van veel factoren af. Het kan al een rol spelen dat b.v. bestrijdingsmiddelen door een coöperatie goedkoper kunnen worden ingekocht. Er bestaat onder de boeren soms ook de tendens het eigen geld te bestemmen voor aankoop van effecten, terwijl via een coöperatie met geld van de bank werktuigen worden aangeschaft. Over de bestaande coöperaties werd reeds vermeld dat na het vrijgeven van de DKB-premie voor een groot deel ervan meer vrijheid komt om opnieuw te beslissen over de vorm van samenwerking. In enkele gevallen leidde dit er toe dat de werktuigen van een coöperatie werden overgenomen door een loonwerker. De voormalige leden van de coöperatie werden dan contractueel als klantenkring verbonden. Dit kan door te bepalen, dat door de oud-leden geen andere loonwerker mag worden ontboden. Anderzijds bedient de loonwerker deze klanten dan met voorkeur tegen een door de boeren en de loonwerker onderling vastgesteld tarief.

Enige coöperaties werden na het vrijgeven van de DKB-premie omgezet in combinaties. Deze vorm van samenwerking geeft, vooral door het kleine aantal deelnemers, meer verantwoordelijkheidsgevoel dan de coöperatie; men voelt zich meer medeigenaar van de werktuigen.

1) De gemakkelijke opname van krediet is er in het verleden ook wel de oorzaak van geworden dat te gemakkelijk werktuigen werden aangeschaft. Dit bevorderde het welzijn van de coöperatie niet.

De moeilijke organisatievorm kan het kiezen van de coöperatieve vereniging als vorm van samenwerking belemmeren 1). Handhaving van de (goede) statuten en het huishoudelijk reglement is voor een goede gang van zaken noodzakelijk, maar sanctie bij het niet nakomen van de verplichtingen is moeilijk in de praktijk. Toch moet elk lid aansprakelijkheid aanvaarden. Bij Wettelijke Aansprakelijkheid of bij borgtekening door enkele leden bestaat altijd de kans dat een klein aantal leden voor een groot deel van de schulden wordt aangesproken. Het recht om daarna het voor de andere leden betaalde op die leden te verhalen neemt dit feit niet weg. Ook komt wel naar voren dat de belangen van de boeren en de bedrijfsleider-beheerder niet steeds parallel lopen.

In het algemeen gesproken is er momenteel een tendens tot vermindering van het aantal coöperaties. Verschuiving naar de combinaties is denkbaar. Anderzijds worden reeds bestaande combinaties weer opgeheven omdat de benodigde werktuigen in eigen beheer zullen worden geëxploiteerd. Dit laatste komt vooral voor wanneer de gebruiksmogelijkheden van de werktuigen zijn gebleken en eigen middelen aanschaffing van eigen werktuigen mogelijk maken. De gang van zaken is dan via coöperatie (verhuurvereniging) en combinatie naar individuele eigendom. Het kunnen beschikken over eigen werktuigen lokt elke boer aan die vakbekwame arbeidskrachten heeft om met de machines om te kunnen gaan.

Het aantal en de vakbekwaamheid van de in het gebied aanwezige loonwerkers zal van invloed zijn op de oprichting van nieuwe en de handhaving van bestaande werktuigencoöperaties. Zijn voldoende vakbekwame loonwerkers aanwezig die tegen redelijke tarieven werken, dan biedt een coöperatie minder vlug voordelen 2). De verwachting is, dat in een dergelijk gebied gebruik zal worden gemaakt van de diensten van een loonwerker. Er mag in dit verband niet worden vergeten dat de wil en de dwingende noodzaak 3) voor een gezamenlijke exploitatie van werktuigen niet meer zo sterk is als in de eerste na-oorlogse jaren. Uiteraard zijn de door samenwerking te behalen voordelen nog steeds aanwezig.

Of in de toekomst de coöperatieve werktuigenverenigingen zich kunnen handhaven dan wel het aantal zal worden uitgebreid, hangt ook af van de wijze waarop de bestaande coöperaties hun functie ver-

- 1) Maandblad landbouwvoorlichting, juli 1959
- 2) In het Verslag over de Landbouw over 1948 werd op blz. 25 reeds vermeld dat na daling van de prijzen van het loonwerk weinig meer voor werktuigencoöperaties wordt gevoeld in Noord-Holland. Het Verslag over 1949 geeft op blz. 20 aan dat in Friesland het aantal landbouwwerktuigencoöperaties o.a. beperkt bleef in verband met de aanwezigheid van een voldoende aantal loonbedrijven.
- 3) Kort na de oorlog waren landbouwwerktuigen in beperkte mate verkrijgbaar en was gezamenlijke exploitatie noodzakelijk om zo goed mogelijk in de behoefte te voorzien.

richten. Eén man vast personeel is in het algemeen nodig om van vakkundige bediening verzekerd te zijn. Dit laatste is van zeer groot belang. Coöperaties van genoemde omvang zijn daarvoor echter niet altijd noodzakelijk. Als er een deskundige losvaste man is te krijgen is het mogelijk dat een kleine coöperatie goed loopt. Als bewijs kan de coöperatie in Zuidzande worden genoemd. Daar zijn acht leden die in totaal 260 ha cultuurgrond exploiteren, waarvan ca. 235 ha bouwland. De werkverdelers en de administrateur zijn beide leden en doen hun werkzaamheden nagenoeg gratis. Alleen de chauffeur ontvangt 4 à 5 maanden per jaar loon. Het overige deel van het jaar werkt hij op het bedrijf van zijn vader. Deze coöperatie die in 1956 werd opgericht, voldoet goed.

Het verkrijgen of behouden van een vereniging met meer dan één man vast personeel, wordt bij een vergevorderde mechanisatie per individueel bedrijf moeilijker. De grotere landbouwbedrijven die in aanmerking komen voor de coöperatie zijn gedeeltelijk zelfstandig gemechaniseerd. Ze bezitten niet alle dezelfde werktuigen en hebben daardoor belangstelling voor verschillende werktuigen. Dit verschil in belang kan soms in goede banen worden geleid door de op de bedrijven aanwezige onvolledig benutte werktuigen over te dragen aan de op te richten coöperatie. Verplichte bijdrage in de vaste kosten van de coöperatie dient hiermee gepaard te gaan. Dit is trouwens een voorwaarde die door alle coöperaties moet worden gesteld.

De kleinere bedrijven hebben vaak andere belangen dan de grote bedrijven, b.v. aan gezamenlijke exploitatie van kleine werktuigen zonder personeel, z.g. verhuurverenigingen. Iets wat in het algemeen niet wenselijk wordt geacht om een goed lopende vereniging te verkrijgen. Het vormen van informele kleine combinaties die gezamenlijk werken zou meer aanbeveling verdienen.

In dit verband moet nog worden opgemerkt dat een coöperatieve vorm van samenwerking ook zonder werktuigen van belang kan zijn voor de boer. Het afsluiten van contracten met loonwerkers is dan beter mogelijk. De loonwerker is dan van werk en de boer van hulp verzekerd. Daarom is deze vorm voor beide partijen aantrekkelijk. Het tarief is zo gunstig mogelijk voor de boeren en de coöperatie zorgt ervoor dat de loonwerker gemakkelijk kan werken door b.v. bijeenbrengen van de produkten op de centrale dorsplaats, uniforme rijenafstand en regeling van de achtereenvolgens te helpen boeren.

In verband met de vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting is het voor de boer soms van belang dat de waarde van de bezittingen der coöperatie, buiten de contanten, de niet rentegevende schuldvorderingen en de saldi bij spaar- en boerenleenbanken, niet meer bedraagt dan f 25000,--. Werkt men daarbij uitsluitend of nagenoeg uitsluitend (meer dan 90%) voor leden, dan behoeft geen vennootschapsbelasting te worden betaald over eventuele winst van de vereniging en kan deze zonder de boer inkomstenbelasting te bezorgen worden gereserveerd. Anderzijds moet worden opgemerkt dat men door het heffen van een voorlopige bijdrage (gebruik vergoeding) en het bepalen van de definitieve bijdrage achteraf er steeds voor kan zorgen dat geen winst wordt gemaakt en dus geen belasting behoeft te worden betaald.

Mogelijk verdient een niet te grote coöperatie ook aandacht in verband met de onproduktieve uren. Is het gebied klein dan zijn er minder loopuren. Een goede bedrijfsleider wil echter vooruit en zal de goedlopende coöperatie groter maken. Dit is waarschijnlijk gezonder dan de coöperatie groot opzetten.

Om de kleinere coöperaties direct het voordeel te geven van een grotere coöperatie, zou kunnen worden overwogen om b.v. een onderhoudscoöperatie, welke onderdelen en eventueel nieuwe werktuigen koopt, te stichten, 1) waarvoor de leden (kleine coöperaties), naar het belang dat zij erin hebben, aansprakelijk zijn. Een soortgelijke overkoepelende coöperatie is denkbaar voor exploitatie van een speciaal werktuig dat een groot gebied kan bedienen, b.v. een draineermachine.

Ten slotte zij opgemerkt, dat het de leden zelf zijn die de coöperatie maken of breken!! Elk lid zal zich opofferingen moeten getroosten. Heeft men dat niet over voor de goede gang van zaken, dan mislukt de coöperatie en ontgaat het beoogde voordeel aan de leden. Het zal echter duidelijk zijn dat een lid zich alleen bepaalde opofferingen getroost, wanneer hij ervan overtuigd is, dat gemeenschappelijke exploitatie meer voordelen biedt dan individuele aanschaffing. Alleen als dit besef leeft en de resultaten daarmee in overeenstemming zijn, heeft de landbouwwerktuigencoöperatie toekomstmogelijkheden.

3. Agrarische loonbedrijven

Het is waarneembaar, dat de loonbedrijven steeds meer in de belangstelling komen. Dit blijkt o.m. uit het reeds genoemd onderzoek dat door het LEI op verzoek van het Landbouwschap is begonnen. Verder wordt tijdens vele door de Landbouwvoorlichtingsdienst en door diverse organisaties belogde vergaderingen en bijeenkomsten (spuitdagen b.v.) op het belang van een gezonde loonwerkersstand gewezen.

Krappe arbeidsbezetting en relatief stijgende lonen drijven de boer naar meer mechanisatie. Het loonbedrijf zal daarom in de toekomst zeker een kans krijgen om te bewijzen dat het gebruik maken van de diensten van het loonbedrijf voor de boer in veel gevallen voordelig kan zijn. Deze kans zal groter zijn in de gebieden waar een goede landbouwwerktuigencoöperatie ontbreekt. Het voordeel van het door de loonwerker bijgeleverde vakkundige bedieningspersoneel wordt belangrijker voor de boer als er minder arbeidskrachten beschikbaar zijn.

In gebieden waar voldoende arbeidskrachten aanwezig zijn zal de nadruk meer, of vooral vallen op de werktuigen zelf. Dit zal dan betekenen dat er een minimum aan arbeidskrachten de machine vergezelt, terwijl de boer voor de meerdere hulp zorgt.

De kracht van een loonbedrijf ligt niet in het aantal werktuigen, maar in de benutting van de aanwezige. Veel werktuigen behoeft een loonbedrijf zeker niet te hebben voor een rendabele exploitatie per werktuig. Voor zuivere loonbedrijven is het echter nodig om, in verband met de concurrentie, "rond" te zitten met het werktuigenpark.

1) In Duitsland zijn er goed werkende onderhoudscoöperaties die de werktuigen voor de individuele boeren repareren.

Een kern van vaste en mede daardoor geoefende arbeidskrachten wordt hierdoor bevorderd. Het is dan noodzakelijk dat gedurende het gehele jaar werk voor handen is. Seizoenwerk moet worden aangevuld met werkzaamheden in andere perioden. Dalen in de bestaande arbeidsfilm dienen opgevuld. Bij de aanschaffing van werktuigen moet hiermee rekening worden gehouden. Het is daarvoor noodzakelijk dat bekend is in welke periode die werktuigen worden gebruikt. In de wintermaanden kunnen b.v. vaak egalisatie-werkzaamheden worden uitgevoerd of diensten verricht voor gemeenten, polders en waterschappen. In het voorjaar kunnen soms arbeidskrachten te werk worden gesteld door het aannemen van bepaalde werkzaamheden bij de boeren, b.v. het verplegen van suikerbieten. Dit past de loonwerkers die van huis uit krooibaas waren best en het arbeidsloon wordt verdiend. Er moet achter steeds enige tijd beschikbaar blijven voor het noodzakelijke onderhoud van de werktuigen. Kleine reparaties kunnen het voordeligst zelf worden uitgevoerd als het personeel de handigheid en de kunde daarvoor bezit. Hiernaan moet meer aandacht worden besteed. In ons land worden heel weinig reparaties zelf uitgevoerd. In Amerika doet de boer b.v. zelf ook heel veel. Zoveel mogelijk storingvrij kunnen werken is een belangrijke voorwaarde voor een goed loonbedrijf. Bij goed weer moet gewerkt worden.

De goede vooruitzichten voor de vraag naar loonwerk zal het aantal loonbedrijven ongetwijfeld doen toenemen. Enerzijds zal dit aanleiding kunnen geven tot onvoldoende benuttingsmogelijkheden van de aanwezige werktuigen (iets wat verhoging van de tarieven in de hand werkt), anderzijds zal de concurrentie toenemen, wat in het algemeen leidt tot een te laag tarief. In elk geval zal door grote uitbreiding van het aantal loonbedrijven de kans op een lager inkomen toenemen. Om prijsconcurrentie zoveel mogelijk te voorkomen is het nodig dat de grenzen van de tarieven worden vastgesteld. Daar behoort men zich aan te houden. Het handhaven van de tarieven zal ertoe leiden, dat de loonwerkers die het beste werk leveren door de praktijk ten slotte het meest worden gevraagd. Kwaliteitswerk is belangrijker dan een laag tarief. Verlies van 150 kg graan per ha geeft bij een laag tarief toch duur loonwerk. De boer moet het goede vakwerk weten te onderscheiden en waarderen. Hij moet dit zoveel mogelijk bevorderen. Ter gelegenheid van de loonwerkersdag op 18 december 1959 te Tilburg gaf ir. D.C.M. Boonman hierover enige beschouwingen. Hij noemde: aanpassing van de omstandigheden aan de machines van de loonwerker, zo min mogelijk veranderen van loonwerker, goede werkvoorbereiding zodat bij de komst van de loonwerker direct met het werk kan worden begonnen, aanwezigheid van voldoende personeel en het verstrekken van een duidelijke opdracht. Ook met inachtnaam van deze punten zal de boer steeds het werk van de loonwerkers moeten vergelijken om een juiste keuze te kunnen maken. Goed personeel is van groot belang voor de loonwerker. De technische kennis is zeer belangrijk voor het verhelpen van storingen ter plaatse, maar enige landbouwkundige kennis is eveneens gewenst om de boer goed te bedienen. De loonwerkers die (mogelijk wegens gebrek aan kennis) minder goed werk leveren zullen zich ten slotte wegens de geringe werkmogelijkheden niet kunnen handhaven. Iets wat een gezonde loonwerkersstand in de toekomst zal bevorderen.

De loonwerker zal, mede ter wille van zijn winstmogelijkheden, moeten beseffen dat hij zijn deel van het agrarische produktieproces zo goed en vooral daardoor zo goedkoop mogelijk moet verzorgen. Alleen wanneer de boer er voordeel in ziet zal hij een deel van het produktieproces door derden laten uitvoeren.

Het is nodig dat een juiste keuze wordt gedaan omtrent de aan te bieden diensten. Deze moeten in de eerste plaats van belang zijn voor de boer. Niet de loonwerker bepaalt in feite welk werktuig nodig is, maar de boer. Er moet immers veelal worden voorzien in een bestaande en in mindere mate in een te kweken behoefte.

Ook geldt voor het loonbedrijf, evenals voor alle ondernemingen, dat standing, goodwill, relaties en het vertrouwen van de samenleving mede van invloed zijn op de mate waarin van de diensten gebruik zal worden gemaakt (dus ook op de mogelijk te behalen winst). Een zaak die geen winst maakt kan nooit een goede service geven.

Het is een misverstand om te menen, dat alleen de technische organisatie in de ruimste zin van het woord, bepalend is voor de winstmogelijkheden. Aan genoemde punten zal aandacht moeten worden besteed.

Het blijft echter een feit, dat het bedrijf zich niet zal kunnen handhaven als onvoldoende aandacht is besteed aan de economische organisatie en de financiering.

De ondernemers komen vaak uit een agrarisch milieu en hebben veelal een technische aanleg. Zij zijn dus van huis uit met landbouw en werktuigen bekend. Uiteraard blijft bijscholing— b.v. in verband met ziektebestrijding — steeds noodzakelijk.

In het algemeen staan zij aanvankelijk echter vreemd tegenover organisatorische en financieringsproblemen van hun bedrijf. Dit zijn zeer zwakke punten van de loonwerkers. Toch komt het vaak voor dat de gebouwen en de werktuigen samen een vermogen vertegenwoordigen van meer dan honderdduizend gulden, terwijl tevens een tiental arbeidskrachten aanwezig is. Financierings- en organisatorische fouten komen dan vlugger duur te staan dan op een klein bedrijf. Een minder juiste organisatie en/of financiering heeft al verschillende loonwerkers tot het beëindigen van het bedrijf gedwongen. Naarmate er meer concurrentie komt zullen gemaakte fouten zich meer gaan wreken. Tijdige voorlichting, eventueel gevolgd door reorganisatie, kan veel onheil voorkomen.

Uit het bovenstaande volgt, dat de bestaansmogelijkheden van de loonwerker van veel factoren afhankelijk zijn. Er zijn factoren waarop de loonwerker geen invloed kan uitoefenen. Des te belangrijker wordt het, om de grootst mogelijke aandacht te besteden aan die factoren waarop hij wel invloed kan uitoefenen. De toekomst heeft hij voor een deel in eigen hand.

Dat de loonwerkersbonden dit wel hebben begrepen, blijkt o.a. uit de gezochte samenwerking met de landbouwvoorlichtingsdienst, zowel landelijk als in verschillende consultantschappen en met het Landbouwschap. Medewerking van de landbouwvoorlichtingsdienst kan het juiste samenspel tussen boer en loonwerker bevorderen. Het kennen van elkaars moeilijkheden en behoeften zal zeker tot een goede samenwerking bijdragen.

Het behoeft zeker geen nadere uitlog dat een harmonisch geheel pas zal kunnen ontstaan als de loonwerkers onderling de zaak in orde hebben. Ruzie en moordende concurrentie zijn uit den boze. Gebieden waarin de loonwerkers elkaar te hulp komen als een hunner het werk tijdelijk niet aan kan, en het gezamenlijk aankopen van een of meerdere werktuigen moeten in dit verband als voorbeelden worden gesteld. In die gebieden is men nl. niet bang dat een collega een klant, waarvoor hij op verzoek van een andere loonwerker een dienst verricht, zal proberen te veroveren. Mogelijk is het goed om er op te wijzen dat de boer alleen bemoeienis behoeft te hebben met zijn eigen loonwerker, daarvan de rekening krijgt en daaraan ook betaalt. De te hulp komende loonwerker staat dan in feite in dienst van degene die het werk normaal voor de boer doet.

Als andere vorm van vrijwillige samenwerking tussen de loonwerkers noemen we nog een zekere afbakening van het werkterrein, geografisch of naar de aard van het werk. In het laatste geval zal de ene dan b.v. sproeien, hooipersen en aardappelrooien, terwijl de andere meer op algemene werkzaamheden en de graanteelt is gespecialiseerd. Uiteraard dient de verdeling zo te zijn dat een goede bedrijfseenheid blijft bestaan.

De grote moeilijkheid voor het snel groeiende loonbedrijf blijft voorlopig ongetwijfeld de financiering. In sommige gevallen is de kredietcapaciteit zodanig dat alleen een financieringsmaatschappij

in de kredietbehoefte kan voorzien. Het is echter een duur krediet en er wordt meer gebruik van gemaakt dan strikt noodzakelijk is. De handel beveelt het soms teveel aan en wordt dan een gevaarlijke adviseur voor het loonbedrijf. Er moet steeds ernstig naar andere financieringsmogelijkheden worden gezocht, alvorens van een financieringsmaatschappij gebruik te maken. Garantie door het Borgstellingsfonds voor de Landbouw, gepaard gaande met eigendomsoverdracht van werktuigen, is alsnog een goedkopere oplossing.

In dit verband wordt nog opgemerkt, dat de loonwerker de boer geen jaar krediet moet geven terwijl hij zelf van een financieringsmaatschappij gebruik maakt. Laat de boer zoveel mogelijk binnen 30 dagen na levering betalen. Het voorkomt veel geldzorgen. Er zijn zelfs gebieden waar aan de loonwerker een voorschot wordt verstrekt voor met het werk wordt begonnen. Dan is er het nodige vertrouwen.

Tot slot zij nog vermeld, dat het vormen van een ruime markt voor loonwerk door de loonwerkers zelf het meest wordt bevorderd door het leveren van vakwerk tegen een aanvaardbaar tarief.

Het publiceren van berekeningen waarin wordt aangetoond dat loonwerk voordelig is voor de boer kan worden overwogen.

V. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Individuele aanschaffing van machines en werktuigen vraagt een voldoende bedrijfsoppervlakte en belangrijke bedragen. Gezamenlijke aanschaffing door middel van een werktuigencombinatie is soms gewenst voor de financiering en de bezetting. Door gebruik te maken van de diensten van een loonwerker heeft de boer geen bemoeienis meer met de exploitatie en de financiering van de werktuigen. Bij de oprichting van een coöperatie blijft de boer wel mede verantwoordelijk voor exploitatie en financiering, maar de dagelijkse leiding van de exploitatie en de financiering bezorgen hem dan in het algemeen geen moeilijkheden.

Het aantal landbouwwerktuigencoöperaties nam, mede door de premiereregeling van de DKB, na 1947 sterk toe. Na 1955 is een vermindering van het aantal waarneembaar. Hoewel de mechanisatie in veel gebieden door de coöperatie werd geïntroduceerd bleken niet alle coöperaties op de gewenste wijze in de behoefte aan mechanisatie te voorzien. Er was sprake van onvoldoende gebruik van de werktuigen, slecht onderhoud en onjuiste tarieven. Vooral de zgn. verhuurverenigingen bleken in het algemeen minder goed te voldoen. Er waren vrijwel steeds voldoende mogelijkheden om aan het benodigde krediet te komen.

De loonbedrijven namen na de tweede wereldoorlog in aantal toe. Er wordt wel aangenomen dat er in enkele gebieden al een te groot aantal loonwerkers aanwezig is. De bedrijfseconomische resultaten van de loonbedrijven zijn volgens het proefonderzoek van het LEI vaak teleurstellend. In Oost-Nederland zou het zelfs zo zijn dat de bedrijven zich nauwelijks kunnen handhaven. Het totaal benodigde vermogen is in 5 jaar tijds sterk gestegen. De toename van het eigen vermogen houdt hiermee geen gelijke tred. Steeds moet van meer vreemd vermogen gebruik worden gemaakt. Het afbetalingskrediet speelt waarschijnlijk een te grote rol; andere kredietmogelijkheden zijn vaak onvoldoende benut. De mogelijkheden welke het Borgstellingsfonds voor de Landbouw biedt verdienen meer aandacht.

Het gemeenschappelijk gebruik van werktuigen heeft een kostenverlagende invloed voor de landbouwbedrijven. Zowel bij deelname aan een landbouwwerktuigencoöperatie als bij het gebruik maken van de diensten van een loonwerker kan dit worden aangetoond.

Een coöperatieve werktuigenvereniging kan alleen tot het gewenste doel leiden als er een goede leiding is. De belangen van de leden moeten vooral bij een klein aantal gelijk zijn. In het algemeen verdient een vereniging met vast personeel de voorkeur. Elk lid moet zich voor de goede gang van zaken enige opofferingen willen getroosten.

De loonbedrijven zullen moeten bewijzen dat ze een volwaardige schakel in het produktieproces zijn. Het leveren van vakwerk is een eerste vereiste. Aanpassing van de inventaris aan de bestaande behoefte is een belangrijke voorwaarde. Vooral de financiering en de organisatie van deze bedrijven verdient de nodige aandacht. Concurrentie door middel van tarieven is ongewenst en moet ook door de boer worden ingezien. Tarievenoverleg tussen elkaar begrijpende partners is nodig.

De boer zal bij zijn beslissingen steeds moeten laten blijken, dat hij vakwerk weet te onderscheiden en te waarderen. Dit geldt bij de keuze van de vorm van samenwerking, maar ook voor de samenwerking bij het werk op het bedrijf.

VI. SUGGESTIES VOOR ONDERZOEK EN VOORLICHTING

1. Per gebied nagaan of het gemeenschappelijk gebruik van werktuigen een kostenverlagende invloed heeft voor de landbouwbedrijven.
2. Onderzoek naar de kosten en opbrengsten per werktuig bij gezamenlijke exploitatie, bij individueel gebruik en bij exploitatie door een loonwerker.
3. Onderzoek naar efficiënte werkmethoden ter verkrijging van (meer) kostenverlaging bij gemeenschappelijk gebruik van werktuigen.
4. Bepaling van de prestatiemogelijkheden gedurende de levensduur en per periode van werktuigen die gemeenschappelijk worden geëxploiteerd.
5. Bestudering van de interne organisatie van coöperaties en loonbedrijven ten einde nader te bepalen welke organisatie aan betrokene moet worden aanbevolen.
6. Onderzoek naar de voor verschillende omstandigheden meest passende omvang van een coöperatieve landbouwwerktuigenvereniging en een loonbedrijf, alsmede bepaling van de minimumbedrijfs grootte.
7. Zowel voor coöperaties als voor loonbedrijven nagaan welke eenvoudige boekhouding kan worden bijgehouden om voldoende mogelijkheden te hebben voor kosten- en resultatenberekeningen, bedrijfsanalyse en -vergelijking.
8. Nadere bestudering van de bestaande financiering van de agrarische loonbedrijven en het bepalen van de mogelijkheden welke bestaan voor een betere financiering.
9. Bepaling van de verhouding tussen het geïnvesteerde vermogen en het aantal arbeidskrachten voor loonbedrijven ten behoeve van akkerbouw-, weide- en gemengde bedrijven, alsmede voor diverse nog verder gespecialiseerde loonbedrijven.
10. Definitieve opstelling van een programma voor onderzoek en zo nodig overgaan tot het vormen van een associatie voor onderzoek per project.
11. Verzorgen van een economische opleiding voor de beheerders van werktuigencoöperaties en voor de individuele loonwerkers.

VII OBJECTEN IN ONDERZOEK

- I. Het Landbouw Economisch Instituut is in 1957 op verzoek van het Landbouwschap begonnen aan een proefonderzoek naar de kostenstructuur van de werktuigencoöperaties en loonbedrijven in de landbouw.
- II. De Federatie van land- en tuinbouwwerktuigen exploiterende coöperaties onderzoekt sinds 1959 op welke wijze een uniforme bedrijfseconomische boekhouding voor de coöperaties kan worden opgezet. Dit om tot bedrijfsvergelijking en een basis voor voorlichting te komen.
- III. Het Instituut voor Landbouwtechniek en Rationalisatie verricht sinds 1959 oriënterend onderzoek met betrekking tot de organisatie en bedrijfseconomische aspecten bij loonbedrijven en landbouwwerktuigen coöperaties. Dit wordt in 1961 uitgebreid.
- IV. In 1959 heeft het Landbouwschap het Instituut voor Landbouwtechniek en Rationalisatie verzocht om een onderzoek in te stellen naar de bedrijfseconomische aspecten van de mechanisatie en de beheersvormen. Dit houdt o.a. een onderzoek naar de kosten van de diverse werktuigen in.
- V. Het Landbouw Economisch Instituut heeft in 1960 op verzoek van het Landbouwschap het onderzoek naar de kostenstructuur (en de bedrijfsresultaten) van de loonbedrijven in de landbouw voortgezet en uitgebreid.
- VI. Door meerdere rijkslandbouwconsulenten wordt op eigen initiatief oriënterend onderzoek verricht met betrekking tot landbouwwerktuigen coöperaties en loonbedrijven ten behoeve van de voorlichting in het betrokken gebied.

VIII. OMSCHRIJVING TABELLEN

Tabel 1.	Het aantal sinds 1 januari 1947 met premie opgerichte coöperaties en de verstrekte en terugontvangen premiën in gld.	blz. 5
Tabel 2.	Tot 1 juli 1959 met premie opgerichte coöperaties en de verstrekte en terugontvangen premiën per provincie	blz. 6
Tabel 3.	Op 1 januari in het Handelsregister ingeschreven werktuigencoöperaties	blz. 7
Tabel 4.	Opgerichte landbouwwerktuigencoöperaties volgens de verslagen over de landbouw en de DKB	blz. 8
Tabel 5.	Aantal loonbedrijven per provincie met toe- of afname tussen de tellingen in 1957 en in 1958	blz.15
Tabel 6.	Aantal leden per loonwerkersbond	blz.16
Tabel 7.	Fiscaal gezinsinkomen van dertien loonwerkers in de periode 1952 - 1956	blz.17
Tabel 8.	Kosten, bruto-opbrengst en netto-overschot van dertien loonbedrijven in de periode 1952 - 1956	blz.17
Tabel 9.	Bruto-opbrengst per f 100,-- kosten en per f 1000,-- nieuwwaarde van de werktuigen voor dertien loonbedrijven	blz.18
Tabel 10.	Eigen vermogen van dertien loonwerkers volgens de bedrijfseconomische en fiscale balansen ultimo 1952 - 1956	blz.19
Tabel 11.	Bezittingen en wijze van financiering van dertien loonbedrijven (bedrijfseconomische gegevens)	blz.20
Tabel 12.	Liquide middelen minus korte-termijnschulden voor dertien loonbedrijven per 31 december 1952 - 1956	blz.20
Tabel 13.	Aantal verleende borgstellingen aan loonwerkers en het gemiddelde bedrag per goedgekeurde aanvraag	blz.21
Tabel 14.	Werktuigenkosten en vervangingswaarde van de werktuigen bij leden en niet-leden van de coöperatie per ha cultuurgrond in het jaar van onderzoek	blz.23
Tabel 15.	Bewerkingskosten van bedrijven met meer en minder loonwerk per ha cultuurgrond in guldens	blz.25
Tabel 16.	Veebezetting en gewassen op bedrijven met meer en minder loonwerk	blz.26